

Schuilplaats in de wildernis?

Nota over kerkelijk beleid rond seksueel misbruik?

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

Nota over kerkelijk beleid rond seksueel geweld ten behoeve van de Trio-synode.

In de laatste decennia is, vooral onder invloed van de vrouwenbeweging, enigermate duidelijk geworden hoe wijdverbreid seksueel misbruik is, en hoezeer dat in de samenleving en in de kerk als deel daarvan is toegedekt. Geleidelijk aan is er meer onderzoek gedaan, wordt seksueel misbruik ook in het strafrecht zwaarder gewogen, en worden preventie en signalering serieuzer genomen. Duidelijk is geworden dat seksueel misbruik ook binnen de kerk geen uitzondering is: in gezinnen (incest), jeugdwerk (pedoseksuele handelingen) en pastorale relaties komt dit verschijnsel te vaak voor om het te negeren.

Als we de beschikbare statistische gegevens serieus nemen, moeten we er van uitgaan dat in principe elke kerkelijke gemeente te maken heeft met seksueel misbruik. Veelal blijft dat echter onder de oppervlakte, en is er geen adequaat beleid ontwikkeld op dit punt, afgezien van klachtenprocedures voor seksueel misbruik begaan door ambtsdragers. Wanneer een gemeente geconfronteerd wordt met actueel (op dat moment bestaand) of voormalig seksueel misbruik, wordt dan ook een ad hoc beleid gevoerd. Ook het betrekken van bovenplaatselijke organen wordt belemmerd door een onvoldoende geïntegreerd en geëxpliciteerd beleid. Hierdoor is de zorgvuldigheid en effectiviteit in het geding. Bovendien is de strijd tegen seksueel misbruik, die vooral door vrouwen(-groepen) gevoerd is, onvoldoende door mannen gedeeld, en te weinig door de kerken overgenomen. Dat heeft ook veel frustratie opgeroepen, omdat gevoeld wordt dat binnen de kerken zelfs de neiging bestaat seksueel misbruik (dat strafrechtelijk een misdrijf is!) te ontkennen of te bagatelliseren. De tegenbeweging in de samenleving, die verhalen over seksueel misbruik verklaart als valse herinneringen of verzinsels, vindt helaas ook binnen de kerken enige aanhang ¹.

¹. Het waarheidselement in deze tegenbeweging is dat inderdaad waarschijnlijk 1 à 2 % van de meldingen van seksueel misbruik niet klopt. Daar staat tegenover dat bij veel slachtoffers feitelijk aantoonbaar seksueel misbruik lange tijd niet herinnerd wordt. Zie N. Draijer (1996) Herinneringen aan traumatische ervaringen in de kindertijd. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 96 (7/8) 707-727. Recent verscheen ook een bundel onder redactie van Hans Visser (1998) *De andere kant van de medaille. Over de vraag: is pedofilie misbruik van kinderen?* Rotterdam: KSA. Visser stelt dat de schade overdreven wordt, en benadrukt dat jongeren positieve ervaringen kunnen opdoen aan een seksuele relatie met een volwassene. De argumentatie en beeldvorming in het boekje is echter gebaseerd op verhalen van niet-seksuele relaties, en op een gebrek aan onderscheiding tussen gewenste en ongewenste intimiteit, tussen intimiteit en seksualiteit. Ook ontbreekt inzicht in de subtielere vormen van manipulatie en

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

Deze nota dient als aanvulling op het rapport van de projectgroep 'Godsdienst en incest'. Het belangrijkste verschil is dat dat rapport zich expliciet toespitst op incest, concreter op seksueel misbruik van meisjes binnen het gezin. Sinds het moment dat de projectgroep deze opdracht kreeg is er meer aandacht gekomen voor andere vormen van seksueel misbruik, waaronder seksueel misbruik in pastorale relaties, seksueel misbruik van jongens en mannen en pedoseksualiteit. Mede als gevolg van de bredere focus in deze nota, worden op bepaalde punten iets andere accenten gelegd dan in het rapport van de projectgroep. Waar nodig wordt in deze nota verwezen naar het rapport van de projectgroep.

Reeds eerder is in publicaties over seksueel misbruik (incest) en godsdienst het bijbelgedeelte over Amnon en Tamar als model gebruikt². De tekst van dit gedeelte helpt om zicht te krijgen op de verschillende rollen waarin mensen betrokken kunnen zijn bij seksueel misbruik, en op de processen die aan de orde zijn. Zoals gewoonlijk zijn de namen in de tekst vol (wrange) betekenis. 'Amnon' betekent 'betrouwbaar'. 'Absalom' betekent 'vader van vrede' of 'rijk aan vrede'. Tamar tenslotte is een rechtstreekse verwijzing naar die andere Tamar die door Juda misbruikt werd, maar die daarna voor zichzelf op kwam en overwon. Hier is Amnon de onbetrouwbare, Absalom de wreker, en Tamar moet er het zwijgen toe doen.

Het belang van deze tekst is dat we er precies de verschillende rollen in kunnen herkennen die ook vandaag de dag aan de orde zijn. We zien de dader, het slachtoffer en de omstanders. We zien de manieren waarop de dader het slachtoffer in zijn net van vertrouwelijkheid gevangen houdt, hoe het slachtoffer geen kant meer op kan en uiteindelijk rouwend en zwijgend in een isolement terecht komt. We zien David die wel boos wordt, maar er verder niets mee doet. En we zien Absalom, wiens rol cruciaal is voor het begrijpen van de rol van de kerk bij seksueel misbruik. Absalom begint met een foute reactie. 'Zwijg erover'. Wat zich binnen de familie en de kerk afspeelt moet je vooral binnenskamers oplossen, zegt men. Absalom is echter wel solidair met Tamar. Uiteindelijk loopt dat er op uit dat hij zelf wraak neemt op Amnon, en dat leidt vervolgens tot de totale scheuring van het Rijk Israël. Hoewel daar ook andere politieke factoren een rol spelen, is er ook een aanwijzing in te zien van de verwoestende kracht van seksueel misbruik, ook voor een gemeente. Een gemeente die met seksueel misbruik wordt geconfronteerd en daar niet goed mee omgaat, kan totaal verscheurd raken.

De titel van deze nota is ontleend aan Gezang 476 (Liedboek). Het is een bede dat de kerk gemaakt wordt tot schuilplaats in de wildernis. De confrontatie met seksueel misbruik binnen de kerken kan echter het gevoel geven dat het ook binnen de 'schuilplaats' een wildernis kan zijn. Het doel van deze nota is een bijdrage te leveren aan de concretisering van de bede. De nota is als volgt gestructureerd:

1 Beschrijving van het veld

misbruik. Visser maakt in zijn pleidooi voor aanvaarding van mensen met een pedofiele gerichtheid gebruik van een aanval op slachtoffers van seksueel misbruik.

- ² 2 Samuel 13:1-22. Zie bijvoorbeeld: A. Imbens (1991) *Nu dan, mijn broeder, spreek erover*. Amsterdam: An Dekker; R. Molenaar (1994) *Goed mijn zuster, spreken zal ik. Over seksueel geweld, schuld en pastoraat*. Kampen: Kok.

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

- 2 Mechanismen en factoren
- 3 Kanttekeningen bij Bijbel en theologie
- 4 Op weg naar de praktijk
- 5 Overwegingen en beleidsaanbevelingen

1 Beschrijving van het veld

De beschrijving van het veld vindt plaats in enkele stappen. Allereerst wordt duidelijk gemaakt welke termen en begrippen worden gebruikt. Vervolgens wordt ingegaan op verschillende vormen van seksueel misbruik. Daarna worden enkele nadere onderscheidingen aangebracht die nodig zijn voor een beter inzicht in de problematiek. Aansluitend zijn gegevens opgenomen over de ernst en de omvang van seksueel misbruik. Tenslotte wordt aandacht gegeven aan daderstrategieën.

HELDERE TERMEN

Voor een zuivere beschrijving van het brede veld van seksueel misbruik is het nodig heldere termen te gebruiken. We gebruiken de term seksueel misbruik als een koepelbegrip³. De term maakt duidelijk dat het primair gaat om daden waar macht een belangrijke rol speelt, waar een ander kwaad wordt aangedaan, en die in veel gevallen vallen onder het strafrecht. Dat geldt ook wanneer het seksueel misbruik op schijnbaar zachtvaardige manier wordt gepleegd, of wanneer het niet tot direct seksueel contact komt zoals bij (kinder-)pornografie, gluren, exhibitionisme en vormen van stalking. Dit misbruik wordt uitgeoefend met seksuele middelen. Met misbruik en misbruikend wordt dus bedoeld op situaties waar de ene mens de ander tegen haar of zijn wil brengt tot het uitvoeren of ondergaan van bepaalde handelingen. Daarmee worden termen als ontucht en overspel afgewezen⁴. Het gaat immers niet om de overtreding van bepaalde normen aangaande het huwelijk, maar om misbruik van macht, kracht of positie omwille van de (seksuele) bevrediging van de dader.

Vaak vindt seksueel misbruik plaats in een relatie met mensen die in een afhankelijke positie staan, zoals kinderen, zieken, verstandelijk gehandicapten, ouderen en kwetsbare mensen die pastorale of therapeutische hulp ontvangen. Wanneer het gaat om seksueel misbruik in verwantschapsrelaties spreken we van incest. Seksueel misbruik komt ook met regelmaat voor in partnerrelaties, zoals bij verkrachting binnen het huwelijk of binnen homoseksuele en lesbische relaties. Deze

³. Inhoudelijk zou het de voorkeur verdienen 'seksueel geweld' als koepelterm te hanteren en de term 'seksueel misbruik' te reserveren voor seksueel geweld in afhankelijkheidsrelaties. Omdat geweld als verzwarende omstandigheid geldt, en de term 'seksueel misbruik' meer gangbaar is, gebruiken we hier toch dat begrip.

⁴. Zie ook het rapport *Godsdienst en Incest*. Bedacht moet worden dat ontucht een andere lading heeft in het juridische dan in het kerkelijke taalgebruik.

onderscheidingen zijn in principe slechts terminologisch; ze betekenen niet dat de ene vorm van seksueel misbruik per definitie ernstiger is dan de andere.

De keuze van de termen heeft te maken met het perspectief van waaruit iemand spreekt. Zo geeft de term pedofilie voorrang aan het perspectief en de verlangens van een volwassene, vaak verborgen achter de drogreden van de eigen seksuele ontwikkeling van het kind. Pastorale zorg voor mensen met een pedofiele gerichtheid, die niet tot seksueel misbruik overgaan, is een apart aandachtspunt dat bij de aanbevelingen zal worden opgenomen. Komen zij wel tot seksueel misbruik, dan rekenen we hen tot de daders. In deze nota gaat het echter niet primair om de psychologische achtergronden waardoor iemand tot seksueel misbruik komt, maar om de concrete grensoverschrijdingen. Om die reden ook worden de termen 'dader' en 'slachtoffer' gebruikt. Sommigen prefereren termen als 'overlevende' in plaats van slachtoffer, omdat zij beseffen dat zij meer zijn dan wat met de rol van slachtoffer is aangeduid. Bovendien geldt dat sommigen zowel dader als (op andere momenten) slachtoffer zijn. Met deze termen is dan ook geen totaalbeoordeling van mensen gegeven, maar een specifieke benoeming van de positie die iemand heeft bij de concrete daden van seksueel misbruik.

VORMEN VAN SEKSUEEL MISBRUIK

In deze nota worden verschillende vormen van seksueel misbruik gezamenlijk ter sprake gebracht. Er is immers sprake van vergelijkbare processen, zowel in het ontstaan van het misbruik als in de reactie er op. Wel moet daarbij het onderscheid tussen deze vormen in het oog worden gehouden, zeker als het gaat om nadere studie en beleidsvorming. Zonder andere vormen van seksueel misbruik te willen negeren, worden drie bijzondere thematieken benadrukt, omdat die in de afgelopen periode vooral de aandacht hebben gevraagd.

Over de bijzondere thematiek van incest handelt het rapport van de projectgroep 'godsdienst en incest'. Fundamenteel en eigensoortig is bij incest het kenmerk dat het seksueel misbruik plaats vindt tijdens de jeugd, waardoor de ontwikkeling van de persoonlijkheid in een vroeg stadium verstoord wordt, terwijl de dader binnen het gezin vaak onaantastbare macht heeft en het kind dat tot slachtoffer wordt gemaakt geen mogelijkheid heeft de gezinssituatie te verlaten. Dat betekent dat precies in de situatie waar het kind een basisvertrouwen zou moeten kunnen ontwikkelen, dit beschaamd wordt. Daarmee is incest een bijzonder beklemmende en beschadigende vorm van seksueel misbruik. Extra complicerend is het als de incestdader binnen de kerkelijke gemeente ambtsdrager is.

Met de bijzondere thematiek van seksueel misbruik in pastorale relaties houdt onder andere de Interkerkelijke Stichting tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties (SMPR) zich bezig. Fundamenteel en eigensoortig aan deze thematiek is het gegeven dat het seksueel misbruik direct verbonden is met religieus geladen relaties, terwijl de dader binnen de kerk een bijna onaantastbare positie heeft. Het begrip 'pastorale relatie' moet in dit kader ruim worden omschreven, bijvoorbeeld als: 'elke relatie tussen een gemeentelid / pastoraal en iemand die beroepshalve of als vrijwilliger, als ambtsdrager of leek, werkzaam is in kerk en pastoraat. Hieronder vallen alle ambtsdragers binnen een kerk, maar bijvoorbeeld ook de pastorale of diaconale werker, de supervisor, de jeugdwerker, cantor en organist, voorzover zij in een

kerkelijk dienstverband werkzaam zijn⁵. Kenmerkend in deze definitie is de asymmetrie in de relatie door het verschil in positie, macht en verantwoordelijkheid. Voor deze bijzondere thematiek zijn ook toegesneden procedures noodzakelijk en beschikbaar, maar vaak alleen wanneer de dader predikant of ambtsdrager is.

De bijzondere thematiek van pedoseksualiteit ligt niet in de betekenis van het seksueel contact voor het kind (die is even problematisch als bij andere vormen van seksueel misbruik), maar in het gegeven dat pastorale zorg voor mensen met een pedofiele gerichtheid ontbreekt, ook wanneer zij afzien van het zoeken van seksueel contact met kinderen. Wanneer iemand (al dan niet met een pedofiele gerichtheid) seksueel contact met kinderen aangaat spreken we van seksueel misbruik vanwege de aan het verschil in leeftijd en mogelijkheden inherente machtsproblematiek. Discussies over pedofilie zijn vaak problematisch omdat aandacht voor de eigen seksuele ontwikkeling van kinderen gebruikt wordt als rationalisering van seksueel misbruik⁶.

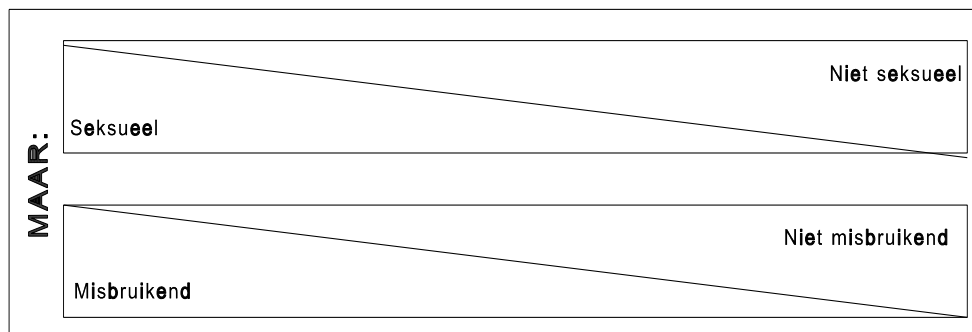
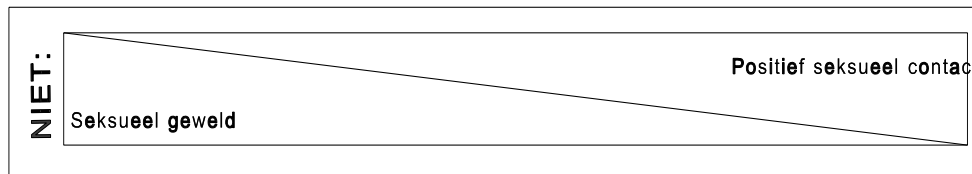
Bij de aanbevelingen zal rekening gehouden worden met deze verschillende thematieken.

Seksueel misbruik bestaat in vele vormen, waardoor de afbakening niet eenvoudig is. Zo is het niet scherp aan te geven waar precies de grens ligt tussen seksuele en niet-seksuele woorden en handelingen, en evenmin tussen misbruikende en niet-misbruikende handelingen. Ook slachtoffer beseffen vaak nauwelijks of pas na lange tijd dat het om seksueel misbruik ging. Ter illustratie: duidelijk misbruikende handelingen die op de grens van seksueel en niet seksueel liggen zijn te vinden in vormen van stalking. Seksuele handelingen die op de grens van misbruikend en niet misbruikend liggen zijn in veel partnerrelaties aan te treffen, maar zeker ook in prostitutie en pornografie (de keuze het eigen lichaam te [laten] exploiteren kan vrijwillig zijn, maar is dat vaak niet. Bovendien geldt dat velen die die keuze maken als kind seksueel misbruikt zijn). Voor alle duidelijkheid: misbruikende relaties zijn schadelijk en verwerpelijk, ongeacht of ze van seksuele aard zijn. Seksuele relaties kunnen positief zijn, maar zijn schadelijk en verwerpelijk, als ze van misbruikende aard zijn. In deze nota beperken we ons tot seksuele misbruikende handelingen en relaties. Daarover is helder te spreken, ook wanneer het bij concrete situaties niet eenvoudig blijkt te bepalen waar de grens tussen seksueel en niet-seksueel en tussen misbruikend en niet-misbruikend ligt.

In deze onderscheiding wordt dus niet uitgegaan van één glijdende schaal van positief seksueel contact naar seksueel misbruik, maar van twee verschillende dimensies. Seksueel misbruik is immers niet een bijzondere vorm van seksueel contact of een uit de hand gelopen liefdesrelatie, maar een vorm van misbruik dat in seksuele gestalte wordt uitgeoefend. In schema:

⁵. I. van Keulen en J. van der Werf (1998) *Seksueel misbruik in pastorale relaties. Handreiking voor het pastoraat nr. 30*. Leusden: Samenwerkingsorgaan voor het pastoraat; vgl. G. van Dam en M. Eitjes (1994) *Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen. Over seksueel misbruik door pastores*. Zoetermeer: Meinema.

⁶. R.R. Ganzevoort (ter perse) *Tussen trauma en tolerantie. Seks met kinderen in de context van kerk en geloof*. Verschijnt in een bundel van het bezinningscentrum van de VU, serie Interacties.

NADERE ONDERSCHIEDINGEN

Om zorgvuldig te spreken over dit brede complex zijn enkele nadere onderscheidingen nodig. Allereerst wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende relaties. Dan wordt de verschillende mate van betrokkenheid van de kerk geëxpliciteerd. Tenslotte wordt stil gestaan bij verschillende perspectieven die mensen hebben.

Verskillende relaties

Om te beginnen wordt verschil gemaakt tussen a) seksuele contacten tussen volwassenen, b) seksuele contacten van volwassenen met kinderen, c) seksuele contacten tussen kinderen. Wat betreft het seksuele contact van volwassenen met kinderen sprak de synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland op 22 januari 1998 uit: 'ieder seksueel handelen van volwassenen jegens kinderen is [...] ontoelaatbaar.' Los van de vraag naar de zorg voor mensen met een pedofiele gerichtheid, is hiermee een duidelijke grens geformuleerd. Onder 'ieder seksueel handelen' moeten ook alle stappen begrepen worden die leiden tot een seksualisering van de omgang met kinderen. Niet alleen de laatste grensoverschrijding is af te wijzen, maar ook de voorbereidingen daarop. Ook dient duidelijk te zijn dat elk gebruik van macht ten koste van het kind verkeerd is. Voor de volledigheid zij hier opgemerkt dat ook kinderpornografie onder seksueel misbruik valt.

Een dergelijke duidelijke afwijzing kan niet op dezelfde wijze worden gegeven bij seksuele contacten tussen kinderen onderling en tussen volwassenen onderling. In beide gevallen ligt er een beslissend criterium in de mate van vrijwilligheid. Wanneer één van de betrokkenen het seksuele contact niet wenst, dan wel niet in staat is over de situatie te beslissen en controle uit te oefenen, is er sprake van seksueel misbruik. Dat betekent dat het machtsverschil en het relationele overwicht belangrijke kenmerken zijn. Om die reden wordt bij seksueel contact tussen kinderen als

vuistregel vaak een leeftijdsverschil van enkele jaren tussen dader en slachtoffer gehanteerd. In de praktijk kan echter ook bij leeftijdgenoten sprake zijn overwicht en machtsverschil⁷. Voor het aanzienlijke aantal adolescenten dat te maken heeft met seksueel misbruik (zowel als dader als als slachtoffer) geldt dat ze ten opzichte van kinderen de machtiger partij zijn, ten opzichte van volwassenen de minder machtige partij.

Bij seksueel contact tussen volwassenen komt op andere wijze de vraag naar macht en seksualisering aan de orde. In de genoemde asymmetrie in pastorale relaties wordt goed uitgedrukt dat de verbinding van een machtsrelatie en een seksuele relatie problematisch is. Idealiter is de gelijkwaardigheid van mensen het uitgangspunt in een relatie. In de praktijk is nog steeds sprake van een verschil in positie tussen mannen en vrouwen, terwijl ook niet alle mannen of alle vrouwen een gelijke machtspositie bekleden. Volledige gelijkwaardigheid en machtsgelijkheid is in heteroseksuele en homoseksuele relaties meestal niet aanwezig. Dat betekent dat een voortdurende kritische beschouwing nodig is van de machtsverschillen in een partnerrelatie. Het betekent ook dat het gebruiken van die macht om een relatie te seksualiseren, en het gebruiken van seksueel handelen om de machtspositie te versterken, volstrekt af te wijzen zijn. Wanneer de machtsverschillen meer geformaliseerd zijn (zoals in een pastorale relatie) dient ook het toezicht op het gebruik van macht en seksualiteit in die relatie meer geformaliseerd te worden, onder meer in een klachtenprocedure⁸. Wanneer binnen een pastorale relatie beide partners een liefdesrelatie willen aangaan, dient de pastorale relatie verbroken te worden.

Kerkelijke betrokkenheid

Een tweede onderscheiding die voor deze nota van belang is heeft te maken met de rol van de kerk in het ontstaan van en omgaan met seksueel misbruik. In alle gevallen waar deze nota over spreekt maakt de kerkelijke gemeenschap deel uit van de situatie waarin seksueel misbruik kan ontstaan, dan wel van de situatie waar het verwerken van seksueel misbruik aan de orde is. De wijze waarop binnen de kerk expliciet of impliciet wordt omgegaan met macht en onrecht, seksualiteit, man-vrouw-verhoudingen en -beelden, gezin en huwelijk bepaalt mede de veiligheid van potentiële, actuele en voormalige slachtoffers en de ruimte om erkenning te vragen voor het aangedane kwaad. Tot op heden is deze ruimte vaak beperkt en voelen slachtoffers zich gedwongen binnen de kerk te zwijgen. Daarmee is de kerk moreel mede-verantwoordelijk voor een verzwaring van het lijden.

In een deel van de gevallen van seksueel misbruik is de kerk nog directer betrokken, doordat het misbruik zich binnen de eigen gemeente afspeelt of heeft afgespeeld, waardoor dader en slachtoffer in dezelfde kerkelijke kring functioneren. Omdat veelal de dader de meermachtige is en binnen de gemeente een meer gerespecteerde positie inneemt dan het slachtoffer, is het voor het slachtoffer nog moeilijker aandacht te krijgen voor het seksueel misbruik. Hier wreekt zich de in onze cultuur geldende

7. Voor de afgrenzing tussen seksueel spel en seksueel misbruik zie: S. Lamb en M. Coakley (1993) "Normal" childhood sexual play and games. Differentiating play from abuse. *Child abuse and neglect* 17, 515-526.

8. Voor verdere uitwerking: I. van Keulen en J. van der Werf, *a.n.*

voorkeur voor de meermachtige en de neiging minder gehoor te geven aan klachten van mindermachtigen. Bovendien wordt in dit geval de gemeente ernstiger bedreigd met polarisatie en conflicten, doordat kerkenraad en gemeenteleden genoodzaakt worden positie te bepalen. Vaak hebben gemeenteleden en kerkenraden de neiging te streven naar harmonie, rust en het handhaven van de illusie dat de eigen gemeente veilig en betrouwbaar is. Dat verklaart de verleiding om het misbruik te ontkennen, te bagatelliseren, als individueel incident te beschouwen, of voortijdig op te roepen tot vergeving. Hiermee gebruiken zij dezelfde afweermechanismen als de dader. Anderen komen op voor het slachtoffer. De polarisatie kan zich verdiepen door onderliggende spanningen in een gemeente en reeds bestaande groepsvorming.

Wanneer de dader bovendien binnen de gemeente een functie bekleedt als predikant, ambtsdrager of anderszins, worden de kerkelijke betrokkenheid en problematiek maximaal aangescherpt. Plegers van seksueel misbruik zijn in deze gevallen vaak geliefde figuren die vertrouwen wekken. Het erkennen dat zij zich schuldig gemaakt hebben aan seksueel misbruik betekent een ernstige vertrouwenscrisis in de gemeente. Vaak weten deze daders een deel van de gemeente te activeren tot adhesiebetuigingen. Voor deze gevallen van seksueel misbruik zijn inmiddels klachtenprocedures ontwikkeld, die echter nadere afstemming en evaluatie verdienen. Wat ontbreekt is deskundigheid voor het begeleiden van gemeenten die getroffen zijn door seksueel misbruik begaan door ambtsdragers. Duidelijk is dat heldere, zakelijke, en tijdige informatie aan de gemeente noodzakelijk is voor de verwerking van de schade die ook de gemeente heeft opgelopen.

Perspectieven

Een derde onderscheiding heeft te maken met de al genoemde perspectieven. Fundamenteel zijn uiteraard de perspectieven van het slachtoffer en de dader⁹. Daarnaast is het perspectief van de omstanders echter wezenlijk van belang, zeker waar het gaat om kerkelijk beleid. In een aantal gevallen kiezen omstanders (waaronder kerkenraden en gemeenteleden) expliciet voor het perspectief van het slachtoffer of de dader. Vaak ook prefereren zij neutraal te blijven. Dat is echter niet mogelijk, omdat het bij seksueel misbruik gaat om de vraag naar recht en onrecht. Wie weigert positie in te nemen op de klacht van het slachtoffer, weigert hem of haar recht te doen, en kiest daarmee de facto voor het in stand houden van het onrecht¹⁰. Dat wil niet zeggen dat omstanders geen oog meer mogen hebben voor de dader. Van hen wordt slechts gevraagd als getuige het slachtoffer te erkennen en daarmee ruimte en veiligheid te bieden. Tegelijk mag juist van de kerk gevraagd worden op zorgvuldige wijze met daders te handelen om ook hen op die wijze recht te doen. Bij de aanbevelingen zal hierop ingegaan worden.

ERNST EN OMVANG

⁹. Dit wordt zichtbaar gemaakt in de weergave van interviews met een slachtoffer en een dader van incest in: A. Imbens, *a.w.*

¹⁰. R.R. Ganzevoort, *a.w.*; J.L. Herman (1993) *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Voor het bepalen van de ernst van het seksueel misbruik zijn verschillende gegevens van belang. Wanneer het gaat om seksueel misbruik van kinderen is er sprake van ernstiger misbruik en problematischer gevolgen wanneer:

- de thuissituatie van het kind minder veilig en harmonieus is,
- de dader behoort tot het gezin of op andere wijze een vertrouwenspersoon is,
- het op jongere leeftijd begint, langer blijft doorgaan en vaker voorkomt,
- er sprake is van meer dan één dader (gelijktijdig of in verschillende perioden),
- de seksuele handelingen verder gaan (tot en met volledige gemeenschap),
- dwang en geweld worden gebruikt en geheimhouding wordt afgedwongen.

De combinatie van deze factoren bepaalt de ernst van het trauma. Dat staat vervolgens rechtstreeks in verband met de ernst van de gevolgen.

Hoewel er geen precieze overeenstemming is tussen de verschillende statistische gegevens, is er wel een redelijk zorgvuldige schatting te maken hoe vaak seksueel misbruik voorkomt.

- Seksueel misbruik komt voor in *alle lagen* van de bevolking. Er is geen enkele aanwijzing dat het binnen de kerk minder of meer voorkomt dan buiten de kerk ¹¹.
- Meer dan 10 % van alle mannen ¹² en 30 % van alle vrouwen ¹³ is *als kind* slachtoffer geworden van seksueel misbruik binnen dan wel buiten het gezin.
- 13% van alle mannen en 30 % van alle vrouwen is (als kind of volwassene) slachtoffer geworden van seksueel misbruik *binnen het gezin* ¹⁴. Seksueel misbruik is zeker binnen het gezin vaak verbonden met geestelijk en lichamelijk geweld. De helft van het aantal gevallen van seksueel misbruik vindt plaats tijdens de jeugd van het slachtoffer, in de andere helft worden volwassenen slachtoffer ¹⁵.

-
11. Zo ontvangt alleen de christelijke kindertelefoon Chris al wekelijks zeven meldingen van seksueel misbruik in een christelijk gezin en eens per twee weken een melding van pedoseksueel misbruik, aldus oprichter Rob Hondsmark in *Centraal Weekblad*, 30 januari 1998.
 12. H. Julius en U. Böhme (1997) *Sexuelle Gewalt gegen Jungen. Eine kritische Analyse des Forschungsstandes*. Göttingen: Verlag für angewandte Psychologie; M.P. Mendel (1995) *The male survivor. The impact of sexual abuse*. Thousand Oaks: Sage.
 13. N. Draijer (1988) *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psycho-somatische gevolgen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
 14. T. van Dijk, S. Flight, E. Oppenhuis en B. Duesmann (1997) *Huiselijk geweld. Aard, omvang en hulpverlening*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
 15. T. van Dijk e.a., a.w.: 45 % van de Nederlanders is zelf ooit slachtoffer geworden van niet-incidenteel geweld binnen het gezin. 30 % van de Nederlanders heeft daar ernstige gevolgen van ondervonden. Een kwart van de Nederlanders heeft geweld binnen het gezin ondergaan dat wekelijks of dagelijks voorkwam en/of langer dan vijf jaar voortduurde. Jongens en mannen worden in gelijke mate slachtoffer van geweld binnen het gezin als meisjes en vrouwen. Mannen (met name jongens tussen 10 en 25) worden vaker slachtoffer van lichamelijk geweld; vrouwen vaker van seksueel geweld. Vrouwen worden vaker slachtoffer van geweld met een zeer hoge intensiteit.

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis
Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

- Over het aantal gevallen van seksueel misbruik *in pastorale relaties* zijn geen algemene cijfers te geven, maar is alleen iets te zeggen over het aantal meldingen via het netwerk van de SMPR. In de afgelopen twee jaar betrof dat negentig meldingen. Het totale aantal meldingen overschrijdt de 400 ¹⁶.
- Voorzover bekend wordt tenminste 90 % van de gevallen van seksueel misbruik gepleegd door mannelijke *daders* ¹⁷. Dat betekent enerzijds dat vrouwelijke daders niet over het hoofd mogen worden gezien (waarschijnlijk is er bij dit cijfer sprake van onderrapportage), anderzijds dat een kritische analyse nodig is van de vraag waarom mannen vaker tot het plegen van seksueel misbruik overgaan ¹⁸.
- In 80 % van de gevallen van seksueel misbruik is de dader een *bekende* van het slachtoffer. De meeste daders beperken zich niet tot één slachtoffer, maar maken in de loop der jaren tientallen slachtoffers (dat geldt vooral voor daders buiten het gezin).
- Voorzover bekend hebben veel daders zelf ervaringen van slachtofferschap. Omgekeerd geldt dat verreweg de meeste slachtoffers niet tot daderschap komen ¹⁹. Het risico op daderschap is groter bij ernstiger misbruik en het ontbreken van sociale steun en deskundige hulp. Mannelijke slachtoffers gaan vaker over tot daderschap dan vrouwelijke slachtoffers.
- Tot de *gevolgen* van seksueel misbruik behoren vaak lichamelijke, psychische en sociale problemen. Veel slachtoffers hebben last van depressiviteit, angst, persoonlijkheidsstoornissen, isolement, agressie, verslaving, enzovoorts. Ook seksuele en relatieproblemen worden vaak genoemd. Lichamelijke problemen betreffen onder meer verwondingen aan de geslachtsorganen, seksueel overdraagbare aandoeningen en zwangerschap.
- Seksueel misbruik heeft vaak ernstige negatieve gevolgen voor de *geloofsbeleving*. Die liggen in blokkades in het Godsbeeld en in het onvermogen tot vertrouwen en overgave. Ook is vaak de mogelijkheid om actief te participeren in de kerkelijke gemeente geremd.

DADERSTRATEGIE

-
- ¹⁶. *Jaarverslag van de Interkerkelijke Stichting tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties. Periode Januari 1996 - December 1997*. Leusden: SMPR. Schaarse onderzoeksgegevens doen vermoeden dat 10 % van de pastores tot seksueel handelen komt in een pastorale relatie. Zie: A. Hoenkamp-Bisschops (1995) *Seksueel misbruik in pastorale relaties. Praktische Theologie* 22(5), 543-556; C. Holderread Heggen (1993) *Sexual abuse in christian homes and churches*. Scottsdale (PA): Herald Press.
 - ¹⁷. Diverse onderzoeken melden een afwijking van dit percentage. Zo komt het gemiddelde van een reeks onderzoeken naar mannelijke slachtoffers op 25 % vrouwelijke daders, met uitschieters tot boven de 50 %. Een aanzienlijk aantal slachtoffers (genoemd wordt meer dan 40 %) heeft te maken gehad met zowel mannelijke als vrouwelijke daders. Duidelijk is dat het percentage vrouwelijke daders in recentere onderzoeken vaak hoger ligt, waarschijnlijk door de toegenomen aandacht voor dit verschijnsel. Preciezer schattingen zijn op dit moment niet te maken. Zie o.a. M.P. Mendel, *a.w.*
 - ¹⁸. A. Seymour (1998) *Aetiology of the sexual abuse of children. An extended feminist perspective. Women's Studies International Forum* 21(4), 415-427.
 - ¹⁹. M.P. Mendel, *a.w.*, 121-124; R. van Outsem (1992) *Seksueel misbruik van jongens*. Amsterdam: Sua (pp 70-78).

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

Veel verwarring ontstaat doordat daders (en anderen) het beeld oproepen dat het niet gaat om seksueel misbruik, maar om een (eventueel uit de hand gelopen) liefdesrelatie of een incident dat hen overkwam. Het kan zelfs zijn dat de daders hier zelf in geloven. Toch blijkt bij zorgvuldiger analyse dat het vrijwel altijd gaat om een zorgvuldig geregisseerde verschuiving in de relatie ²⁰. (Alleen de plotselinge en willekeurige verkrachting van een onbekend slachtoffer lijkt hier een uitzondering op.) Meestal is er sprake van een geleidelijke ontwikkeling van toenemende vertrouwelijkheid, intimiteit, loyaliteit en geheimzinnigheid. Daarbij worden de grenzen aan intimiteit en lichamelijke / seksuele nabijheid langzamerhand gerelativeerd en vervolgens overschreden. De loyaliteit wordt versterkt door aandacht en geschenken, de intimiteit door openhartigheid en seksualiserende opmerkingen en gedrag, de macht door situaties te scheppen waaruit het slachtoffer niet kan ontsnappen. Wanneer een dader geconfronteerd wordt met een beschuldiging zijn er verschillende reacties mogelijk, n.l. ontkennen, rationaliseren en 'grijs bekennen'. Met dat laatste wordt bedoeld dat het minst erge deel van de beschuldiging wordt erkend en de rest niet.

Door deze strategieën is het voor slachtoffers en omstanders buitengewoon ingewikkeld het patroon van seksueel misbruik te onderkennen. Daar komt bij dat het slachtoffer zo afhankelijk is of gemaakt wordt dat redeneringen van de dader worden overgenomen, bijvoorbeeld als die er de nadruk op legt dat het slachtoffer zelf het contact gezocht heeft of het op prijs stelde. De fysiek seksuele reactie van het slachtoffer (en dat is zichtbaarder bij jongens en mannen) lijkt te 'bewijzen' dat hij het zelf wilde.

Het komt zeker voor dat mensen in afhankelijke positie zich seksueel uitdagend gedragen, of zelfs het initiatief nemen tot seksueel contact. Dat geldt voor kinderen en adolescenten ten opzichte van ouderen, het komt ook voor in pastorale relaties. Dit is echter nooit een reden om daar aan toe te geven. Wie de macht heeft, die heeft ook de verantwoordelijkheid voor het bewaken van de grenzen. Dat is des te belangrijker als we beseffen dat veel seksueel uitdagend gedrag het gevolg kan zijn van eerder seksueel misbruik.

Uit onderzoeken naar plegers van seksueel misbruik (waaronder vaak incest) blijkt dat het bijna niet mogelijk is een bruikbaar daderprofiel op te stellen. Dat wil zeggen dat in principe iedereen seksueel misbruik zou kunnen plegen. Wel zijn er verschillende rollen te onderscheiden die passen in de strategieën. Bij de 'autoritaire dader' draait alles om macht en een gesloten gezinssysteem. Bij 'de kinderlijke dader' (bij incest en pedoseksualiteit) is dat veel subtieler van aard, en pretendeert de dader een gelijkwaardige relatie met het kind te hebben. Bij de 'gelegenheidsdader' vinden we veel adolescenten die (nog) onvoldoende controle over zichzelf hebben ²¹. Bij allen speelt dat de behoefte aan macht in seksuele vorm wordt geuit of dat de seksuele behoefte door middel van machtsuitoefening wordt bevredigd. Dat wil zeggen dat er sprake is van zowel een seksuele problematiek als van een machtsproblematiek.

²⁰. R. Bullens (1996) Hoe plegers seksueel misbruik plannen. *Kind en Adolescent 17(4)* 219-226; S. Dijkstra (1996) *Bij stukjes en beetjes. Mannen die als kind seksueel misbruikt zijn*. Utrecht: Transact; I. van Keulen en J. van der Werf, a.w.

²¹. J.C. Borst (1995) *Gij zijt die man. Een onderzoek naar de pastorale zorg voor incestdaders*. Leiden: Groen; J.C. Borst (1996) *Verraden vertrouwen. Pastoraat aan incestdaders en -slachtoffers*. Leiden: Groen.

2 Mechanismen en factoren

Het ontstaan en voortbestaan van seksueel misbruik, en de gebrekkige aandacht voor seksueel misbruik bij kerken en andere omstanders (in de samenleving), hangt samen met enkele fundamentele mechanismen en factoren. Met die woorden worden sociaal-culturele en psychische processen en krachtevelden aangeduid. Deze dragen bij aan een situatie waarin seksueel misbruik niet onderkend en dus niet bestreden wordt, of - indien wel onderkend - vervolgens toegedekt. In deze paragraaf benadrukken we de sociale mechanismen en factoren en hun psychische doorwerking, in de volgende paragraaf komen bijbels-theologische elementen aan de orde.

MACHT

Het eerste en belangrijkste mechanisme is het al genoemde thema 'macht'. Onder macht verstaan we het vermogen om (een deel van) het gedrag van anderen te bepalen. Macht is niet per definitie een negatief begrip. Zo is in de opvoeding, in de samenleving en in de kerk sprake van macht die - als het goed is - aangewend wordt om gedrag zo te reguleren dat ieder tot haar of zijn recht komt. Het is echter juist voor kerk en gezin van belang dat altijd tegelijk kritisch wordt beoordeeld en tenminste wordt gevraagd wie deze macht ten goede komt. Macht die gebruikt wordt om de arme en geringe te beschermen is dan een positieve gestalte.

Macht wordt vaak een probleem omdat diegenen die macht hebben er belang bij hebben om die te verbloemen, te mystificeren of te laten gelden ten koste van anderen. Daarmee wordt de macht in stand gehouden, terwijl tegelijk de controle op die macht onmogelijk wordt. Het risico van machts- (en seksueel) misbruik wordt daardoor vergroot. Zo zijn predikanten zich vaak te weinig bewust van de overmacht die zij bezitten door hun centrale positie, kennis, taalvaardigheid enzovoorts. Hoewel de positie en status van predikanten grondig is veranderd, is hun macht wellicht niet kleiner, maar vooral minder zichtbaar geworden. Datzelfde geldt voor kerkenraden en anderen die een centrale plaats in de gemeente innemen. Wanneer in kerk en gezin de machtsstructuur ongreepbaar is en niet bekritiseerbaar, lopen de minder machtigen een groter risico het slachtoffer te worden van (seksueel) misbruik.

De relevantie van het mechanisme van de macht voor het bespreken van seksueel misbruik is groot. In de eerste plaats is er bij seksueel misbruik per definitie sprake van machtsverschil en machtsmisbruik. In de tweede plaats is ervaring van machteloosheid bij slachtoffers centraal: niet alleen hun lichaam is gebruikt en tot object gemaakt, maar daarmee is ook hun autonomie (macht over zichzelf) geschonden. Een van de fundamentele gevolgen van seksueel misbruik is dan ook de moeite om evenwicht te vinden tussen eigen autonomie en het omgaan met macht. Sommigen compenseren dit met een schadelijk machtsstreven, wat kan uitmonden in daderschap. Anderen blijven in onmacht gevangen. Dit verschil kan te maken hebben met de positie die mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen innemen in de machtshiërarchie. Daardoor komt het ook voor dat mensen ervaringen van onmacht compenseren door macht uit te oefenen over wie onder hen staat in die hiërarchie.

Een van de aspecten van de machtsproblematiek is de internalisering van gedachten en redeneringen van de dader door het slachtoffer. Daarmee wordt bedoeld dat het slachtoffer zo gevangen zit in de relatie met de dader, dat diens gedachten als eigen worden verinnerlijkt. Het behoort tot het machtsmisbruik bij seksueel misbruik dat het slachtoffer leert niet te vertrouwen op eigen wil en gevoelens, maar op het oordeel van de dader. Ook nadat het seksueel misbruik beëindigd is, blijkt het voor slachtoffers problematisch te leren vertrouwen op hun eigen beleving en inzicht. De geïnternaliseerde betekenissen worden als objectieve werkelijkheid ervaren. Deze objectivering beschermt tegen willekeur. Verandering van betekenissen zal ervaren worden als een normoverschrijding en is dus bedreigend. Soms behoren seksueel misbruik en religie beide tot de structuur waarvan het slachtoffer geleerd heeft te denken dat die normaal is. Dan wordt het problematisch de twee te ontwarren, en kan het lijken alsof alleen door het afstand nemen van religie bevrijding van het seksueel misbruik mogelijk is.

Door deze fundamentele moeite met autonomie en macht is het voor veel slachtoffers problematisch dat machtsstructuren en machtsprocessen in kerk en gezin zo ongreepbaar zijn. Waar hen geweld is aangedaan door een machtiger persoon zijn zij terecht argwanend ten opzichte van anderen die macht hebben. Bovendien ervaren zij vaak - zeker wanneer de dader gerespecteerd wordt in de kerk - dat de kerk de neiging heeft partij te kiezen voor de dader. Daarmee is de klacht waarin slachtoffers gehoord en erkend willen worden tegelijk een kritische aanklacht tegen de machtsstructuur van de kerk. Het is voor de kerk niet eenvoudig daarbij de eigen positie ter discussie te stellen.

Mannelijkheid - vrouwelijkheid

Het tweede mechanisme is de rol van mannelijkheid en vrouwelijkheid. In eerste instantie is met name van de kant van feministische theologen en vrouwelijke slachtoffers gewezen op de verwevenheid van mannelijkheid en macht, zoals in het begrip 'patriarchaat'. Daarbij werden mannen geïdentificeerd met dominantie en geweld, vrouwen met onderdrukking en slachtofferschap. Inmiddels is een meer genuanceerde analyse mogelijk²². Er zijn immers ook vrouwen die domineren en geweld of misbruik plegen en mannen die slachtoffer worden. Dat betekent niet dat het onderscheid moet worden genegeerd, maar dat specifiek moet worden gekeken naar mannelijke daders, mannelijke slachtoffers, vrouwelijke daders en vrouwelijke slachtoffers.

Mannelijkheid en vrouwelijkheid zijn historisch gegroeide culturele normen, die worden opgelegd aan respectievelijk mannen en vrouwen en door sterke sociale druk worden ervaren als behorend tot het wezen van een mens. Deze historisch gegroeide culturele normen zijn vaak in tegenstellingen verwoord. Zo behoren tot de normen van mannelijkheid dominantie, rationaliteit, hardheid en seksuele activiteit, tot vrouwelijkheid ondergeschiktheid, emotionaliteit, zachtheid en seksuele passiviteit. Hoewel de afgelopen decennia een zekere afbraak van deze normen hebben vertoond

²². S. Dijkstra, *a.m.*; M. Grünell (1996) Van de de straat naar de staat. De rol van vrouwenstudies in de coalitie van feministen en de overheid rond fysiek en seksueel geweld. *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 4(68) 386-402.

is de kracht ervan nog zeker niet verdwenen, zoals zichtbaar wordt in populaire beeldvorming (televisie, reclames, pornografie, enzovoorts) ²³.

Voor mannen betekent dit dat het plegen van seksueel misbruik geen schending van hun mannelijke rol hoeft in te houden. In bepaalde situaties kan het zelfs als middel gezien worden om de eigen mannelijkheid te bewijzen. Slachtofferschap daarentegen verdraagt zich niet met de normen van mannelijkheid. Om die reden is het voor mannelijke slachtoffers nog moeilijker om de eigen ervaringen als misbruik of geweld te benoemen. Eerder herinterpreteren ze deze ervaringen als een eigen initiatief ²⁴. Een bij mannelijke slachtoffers waarschijnlijk vaker voorkomende reactie is dan ook het ontwikkelen van hypermasculien (overdreven mannelijk) gedrag en agressie.

Voor vrouwen betekenen de genoemde historisch gegroeide normen dat zij meer risico lopen tot slachtoffer gemaakt te worden. Vaak bevinden zij zich van jongs af aan in een meer inperkende en afhankelijke positie door het verschil in fysieke, financiële en emotionele macht. Deze sekse-verschillen zijn tot op de dag van vandaag in de samenleving verankerd. Ook in de kerk hebben vrouwen minder macht dan mannen, en minder mogelijkheden om voor hun ervaring en visie gehoor te vinden. Het feit dat in de beeldvorming vrouwelijke daders ontbreken (omdat hun bestaan niet klopt met de beelden van vrouwelijkheid) maakt het voor slachtoffers van deze vrouwen extra moeilijk om begrepen en erkend te worden.

De confrontatie met seksueel misbruik betekent dan ook voor de kerk dat de heersende normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid kritische aandacht verdienen. Alleen door de stilzwijgende beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid aan het licht te brengen kan ruimte gevonden worden voor mannen en vrouwen om tot een volwaardig mens-zijn te komen. Niet vergeten mag worden dat misschien vooral mannen, maar ook vrouwen er belang bij (menen te) hebben de huidige normen en stereotypen in stand te houden, hoezeer het hen ook tegelijk kan belemmeren.

LOYALITEIT

Het derde mechanisme draait om de vertrouwensrelaties in gezin en kerk. Seksueel misbruik vindt in het overgrote deel van de gevallen plaats binnen vertrouwensrelaties. Dat geldt voor incest, het geldt ook voor seksueel misbruik in pastorale relaties. Slechts in 20% van de gevallen van seksueel misbruik is de dader een vreemde. Dit gegeven verzwaart voor slachtoffers de ernst van de aangedane schade. Zij worden in hun vertrouwen zo fundamenteel beschaamd dat velen niet of nauwelijks in staat zijn een ander mens of God te vertrouwen. Het feit dat juist vertrouwensrelaties beschaamd worden werkt verder door in de loyaliteit van zowel slachtoffers zelf als ook van de omstanders. De prijs om een vertrouwensrelatie te verbreken is zo hoog (en zolang het misbruik voort bestaat vaak eenvoudigweg onmogelijk op te brengen), dat het slachtoffer de dader vrijpleit. Het verbreken van de vertrouwensrelatie betekent immers dat definitief wordt afgezien van de liefde, steun en respect die het slachtoffer van de dader zou moeten hebben gekregen (en vaak ook kreeg bij het

²³. I.M. Harris (1995) *Messages men bear. Constructing masculinities*. London: Taylor & Francis.

²⁴. S. Dijkstra, *a.m.*

opbouwen van die relatie). Daarmee wordt ook een pijler onder de in die vertrouwensrelatie opgebouwde eigenwaarde weggeslagen. Omstanders (en de kerk) hebben er eveneens belang bij de vertrouwensrelaties in stand te houden, met name de eigen -vaak positief ervaren -relaties met de dader. Daarom lijkt het gewenst seksueel misbruik te negeren of te bagatelliseren.

Het belangrijkste instrument om dat te bereiken is het zwijgen (zie Tamar). Slachtoffers, daders en omstanders menen langdurig dat dat de veiligste weg is. Daarmee wordt een illusie van veiligheid in stand gehouden. Het voorkomt dat we moeten erkennen dat het kwaad in de eigen leefomgeving bestaat. Wanneer slachtoffers er voor kiezen het zwijgen te doorbreken, kan de omgeving het slachtoffer beschuldigen, om daarmee de aanklacht te ondermijnen. Omdat seksueel misbruik kan leiden tot negatief gedrag zijn voor die beschuldiging soms eenvoudige gronden te vinden. Dit fenomeen wordt 'blaming the victim' genoemd. Daarnaast wordt de beschuldiging ontkracht door ontkenning of door het bagatelliseren van wat er is voorgevallen.

Een andere vorm om het zwijgen in stand te houden is de neiging om seksueel misbruik als een incidenteel en individueel probleem te beschouwen. In dat geval wordt aan de individuele slachtoffers pastorale zorg of therapie aangeboden, maar vindt geen strijd plaats tegen de structuren die het seksueel misbruik hebben mogelijk gemaakt. Daarmee wordt opnieuw de boodschap gegeven dat het probleem ligt bij het slachtoffer, waardoor hij of zij machteloos en hulpbehoevend wordt gemaakt. Om die reden moet pastoraat aan slachtoffers van seksueel misbruik altijd vergezeld gaan van verzet tegen macht en onderdrukking²⁵.

VERWEVENHEID SEKSUALITEIT, GEWELD EN GODSDIENST

Het vierde mechanisme heeft te maken met de verwevenheid van seksualiteit, geweld en godsdienst. Dat geldt vooral in die situaties waar de relatie godsdienstig gekleurd is, zoals bij pastorale relaties, incest in ambtsdrager-gezinnen, enzovoorts. Uiteindelijk is de thematiek veel breder dan die specifieke gevallen. Het is aan de orde bij ieder die slachtoffer is geworden van seksueel misbruik en betrokken is (geweest) bij kerk en geloof.

Hierbij gaat het zowel om de geïnstitutionaliseerde religie (godsdienst, kerk, kerkelijke tradities, de leer en de sfeer van de kerk) als om de religieuze beleving (geloof en spiritualiteit)²⁶.

Seksualiteit en geweld

In deze gehele nota gaat het om het verband tussen seksualiteit en geweld. Nogmaals zij benadrukt dat dit verband niet gezond en niet vanzelfsprekend is. Het gaat om een schadelijke en verwerpelijke vermenging van twee dimensies die in een gezonde situatie elkaar uitsluiten. In films en literatuur is met grote regelmaat een erotisering van geweld te vinden (zoals de erotische uitstraling van mannelijke en vrouwelijke acteurs in veel actiefilms en bij verkrachtingscènes). In de beeldvorming van

²⁵. J.L. Herman (1993) *a.w.*

²⁶. H. Luther (1992) *Religion und Alltag. Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*. Stuttgart: Radius.

seksualiteit zijn geweld, overwinning en penetratie belangrijke momenten, en dreigt de liefde gereduceerd te worden tot de geslachtsdaad.

Het specifieke van geweld dat zich in seksuele handelingen uit, ligt in de aantasting van de integriteit van het lichaam met als doel de wil van het slachtoffer te breken. Daarmee wordt de existentie van het slachtoffer in essentie geschonden.

Een complicerende factor wordt gevormd door het gegeven dat godsdienst evenzeer verweven is met seksualiteit als met geweld.

Godsdienst en seksualiteit

De verbinding tussen godsdienst en seksualiteit ligt op verschillende vlakken. Van oudsher zijn religie en seksualiteit verbonden rond de thema's vruchtbaarheid en mystiek. Binnen onze christelijke traditie zijn seksuele beleving en seksuele handelingen gereguleerd door religieuze normen, vaak in inperkende zin (kuisheid, voortplanting, enzovoorts). In onze tijd zijn deze inperkende normen minder sterk geworden, en is er opnieuw meer ruimte gekomen voor een positiever waardering van lichamelijke en seksualiteit. Die beweging moet niet worden teruggedraaid, ook al is met het oog op de problematiek van seksueel misbruik duidelijkheid nodig over de grenzen die aan de seksuele handelingen gesteld moeten worden. De positievere waardering is met name ook van belang, omdat er een wezenlijk verband bestaat tussen geloof en seksualiteit. In beide gaat het om de relationele dimensie, waarin overgave, intimiteit en het transcenderen van grenzen van het individu aan de orde zijn. Door dit verband is echter de schade van seksueel misbruik aan de geloofsbeleving vaak ernstig.

Godsdienst en geweld

De samenhang tussen godsdienst en geweld is historisch en ook in onze eigen tijd op vele plaatsen en bij verschillende religies te herkennen (heilige oorlog). Deze verbinding is ook te herkennen in bijbelgedeelten waar geweld bij eerste lezing gesanctioneerd lijkt als opdracht van God. Daar is theologisch wel een verklaring voor te geven, zeker wanneer de cultuur waarbinnen deze teksten ontstaan zijn in rekening wordt gebracht. Ook zijn er in de Bijbel andere teksten te vinden, die er op wijzen dat God het geweld niet wil. Toch blijft het feit staan dat in de gezaghebbende Schrift de vermenging van religie en geweld niet overal wordt afgewezen, maar wordt geaccepteerd als behorend tot de gelovige werkelijkheid. In de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan.

CONCLUSIE

De mechanismen van macht, mannelijkheid en vrouwelijkheid, loyaliteit en zwijgen, en de vermenging van godsdienst, seksualiteit en geweld, mogen niet in een oppervlakkige analyse worden samengevoegd. Elk van deze mechanismen vraagt om nadere analyse, met name waar het gaat om de medeverantwoordelijkheid van de kerk voor het ontstaan en voortbestaan van een bepaald klimaat waarin seksueel misbruik kan voorkomen en kan worden toegedekt. Bij concrete situaties dienen deze mechanismen verhelderd en onderscheiden te worden.

Zoals duidelijk mag zijn geworden, gaat het bij deze mechanismen niet slechts om een individuele problematiek die vraagt om een adequaat pastoraal, therapeutisch en kerk-

juridisch traject. Die trajecten zijn van belang, en dienen ook beter op elkaar te worden afgestemd. Wezenlijk is echter dat het bij seksueel misbruik gaat om een sociaal-maatschappelijke problematiek. De omvang van seksueel misbruik en van de consequenties plaatst het in het publieke domein. Ook de mechanismen die seksueel misbruik bevorderen en toedekken behoren tot het publieke domein. In theologische zin behoort de problematiek van seksueel misbruik ook tot het publieke domein, omdat het gaat om de grondwaarden van gerechtigheid en bevrijding uit onderdrukkende structuren.

3 Kanttekeningen bij Bijbel en theologie

In deze paragraaf worden enkele knelpunten bij Bijbel en theologie beschreven vanuit de beleving van slachtoffers. In de eerste plaats wordt nagegaan hoe de bovengenoemde mechanismen, die samenhangen met het ontstaan en het voortbestaan van seksueel misbruik, in Bijbel en theologie zijn terug te vinden. De ervaring van slachtoffers met Bijbel en theologie staat vaak haaks op de bevrijdende strekking van het evangelie. Vervolgens wordt beschreven hoe de theologie seksueel misbruik kan verdisconteren en waar in Bijbel en theologie positieve bronnen te vinden zijn voor de strijd van slachtoffers om grip te krijgen op hun leven. Tenslotte wordt aangeduid hoe de kerk voor hen een schuilplaats in de wildernis kan zijn.

Spreken over seksueel misbruik in de kerk is een lastig onderwerp. Het beschrijven van de rol die het christelijk geloof kan spelen in situaties van seksueel misbruik is een pijnlijk proces. De kerk komt er immers niet al te best vanaf, zoals uit de eerdere paragrafen kan worden opgemaakt. Ook binnen de kerk is sprake van een structurele problematiek met betrekking tot seksueel misbruik. Desondanks is er tot nog toe binnen de verschillende kerken een voor slachtoffers schadelijke relatieve stilte te constateren. Het is niet verwonderlijk dat slachtoffers gefrustreerd en teleurgesteld de kerk de rug toekeren, wanneer de rol van kerk en godsdienst niet onder kritiek kan worden gesteld, en geen adequate steun kan worden gegeven.

Van de kant van theologen en voorgangers is er blijkbaar sprake van een loyaliteitsconflict, die opvallend vaak uitvalt in het voordeel de dader. Het roept weerstand op om beschuldigingen van incest, pedofilie, verkrachting en seksuele intimidatie serieus te nemen, zeker wanneer de daders mensen zijn, die binnen de kerk gerespecteerd worden en belangrijke functies vervullen. Het stuit op verzet wanneer de christelijke traditie onder kritiek wordt gesteld als een instrument dat zich leent voor ideologisch misbruik. Die weerstand is sterker in een tijd, waarin de identiteit en de positie van de kerk in de samenleving niet langer vanzelfsprekend zijn.

Toch zou juist nu de betrouwbaarheid van de kerk kunnen blijken uit een adequate omgang met deze problematiek. Het zwijgen over seksueel misbruik in kerkelijke kring en het verzwijgen van religieuze factoren, die het ontstaan en voortbestaan van seksueel misbruik mogelijk maken, leidt uiteindelijk tot grotere schade²⁷. In de eerste plaats geldt dit voor slachtoffers. Alleen wanneer het zwijgen doorbroken wordt, kan het slachtoffer erkenning krijgen en recht gedaan worden. In de tweede plaats geldt dit

²⁷. G. van Dam en M. Eitjes, *a.w.*

ook voor ouders. Ouders kunnen hun vaderrol alleen achter zich laten wanneer zij hun vaderschap onder ogen (moeten) zien. Zwijgen houdt in, dat zij niet hoeven te veranderen. Dit houdt overigens ook in, dat er meerdere slachtoffers gemaakt kunnen worden. Wanneer de kerken ouders de hand boven het hoofd houden, zijn zij hier mede verantwoordelijk voor. Tenslotte geldt dit ook voor de kerk als gemeenschap en instituut. Door structureel aandacht te geven aan seksueel misbruik kan zij een plaats zijn, die ruimte biedt aan gekwetste mensen die erkenning en veiligheid zoeken. Zwijgen maakt de kerk onveilig voor slachtoffers en kwetsbaar als instituut.

De vier mechanismen die in de vorige paragraaf genoemd zijn, kunnen ook religieus ingevuld worden. Godsdienstige argumentatie kan de dynamiek van een mechanisme versterken. Het is daarom van belang om inzicht te krijgen in de religieuze mechanismen, zodat slachtoffers bevrijd kunnen worden van de knellende last van een mogelijk godsdiensttrauma ²⁸.

MACHT

Macht is in het geloof in elk geval aan de orde in de relatie tussen God en mensen, en in de relatie tussen mensen onderling. In de relatie tussen God en mens is er sprake van fundamentele ongelijkwaardigheid en dus van machtsverschil. Nu heeft God Zich aan Israël en in Jezus Christus ook aan ons geopenbaard als een God die van de macht geen misbruik maakt, maar haar juist ons ten goede gebruikt. Toch maakt het gegeven van zijn macht het spreken over de relatie tussen God en mens kwetsbaar. Op tenminste twee manieren kan een communicatieprobleem optreden vanuit het perspectief van een slachtoffer.

Allereerst is het van belang welk beeld van God gecommuniceerd wordt. In de Bijbel wordt op vele manieren gesproken over God. Deze Godsbeelden worden op verschillende manieren vertaald en uitgelegd ²⁹. In de christelijke traditie is het beeld van God als de almachtige Vader centraal komen te staan, waarmee andere beelden onderbelicht raakten. Daarmee verbonden is de ontwikkeling, die in de loop van de kerkgeschiedenis op te merken valt, waarin de mens en God in een zekere concurrentie gedrongen worden ³⁰. De macht van de mens wordt geminimaliseerd,

²⁸. Uit onderzoek blijkt dat de religieuze opvoeding de aspecten en gevolgen van incest kan versterken. (A. Imbens en I. Jonker (1985) *Godsdienst en incest*. Amersfoort: De Horstink) In dit verband spreken zij van godsdiensttrauma. "Godsdienst versterkt de angst en gewetensnood en vergroot de onmacht om in verzet te komen". Een incesttrauma betekent dat wilsontwikkeling en persoonlijkheid worden misvormd, zodat alle verdere gebeurtenissen in het leven bijna dwangmatig vanuit de incestervaring worden geïnterpreteerd. Een godsdiensttrauma is het interpreteren van alle relationele ervaringen op religieus en intermenselijk gebied vanuit de angst voor en boosheid jegens een God, en een gemeenschap, door wie men zich afgewezen, bedrogen, verstoten en gestraft voelt. Beide trauma's hebben een versterkende werking ten opzichte van elkaar.

²⁹. Te denken valt aan de vertaling van de Godsnaam *Jahwe*. Deze naam drukt nabijheid uit: Ik ben die Ik ben, of: Ik ben bij je. In de Statenvertaling is dit vertaald met: HEERE. De NGB volgde deze vertaling met Heer. Hierdoor is dus een naam van God, die nabijheid uitdrukt, verdrongen door een term die hiërarchie en heerschappij verwoord. Vergelijk: R. Molenaar, *a.w.*

³⁰. Zie de Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 14: 'Want het gebod ten leven, dat hij ontvangen had, heeft hij overtreden en door zijn zonde heeft hij de gemeenschap met God, die zijn ware leven was, verbroken. Zo heeft hij zijn hele natuur verdorven en daarmee de lichamelijke en geestelijke dood

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, *Schuilplaats in de wildernis*

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

omdat dat anders ten koste zou gaan van de grootheid van God. Dit resulteerde in de opvatting dat de mens een nietig en afhankelijk wezen is en 'geneigd tot alle kwaad'.

Hoewel deze theologische opvatting bedoeld was om de veilige overgave aan God te benadrukken, blijkt zij in de praktijk voor veel slachtoffers juist averechts te werken. De nadruk op macht en overgave versterkt de schending van autonomie. Overmacht betekent een mogelijke bedreiging van veiligheid. Het besef niet van God te kunnen wegvlugten (Psalm 139) kan door slachtoffers te gemakkelijk beleefd worden als gevangenschap.

Daarnaast is het van belang wie God ter sprake brengt. Door de internalisering van visies van de dader blijft er voor het slachtoffer weinig tot geen ruimte over om haar / zijn spiritualiteit onder woorden te brengen. Een dader kan bovendien in een situatie van actueel seksueel misbruik zijn positie en macht versterken door het slachtoffer te laten geloven dat God aan zijn / haar kant staat. Verder kan een dader, wanneer hij / zij beschuldigd wordt van voormalig seksueel misbruik, claimen dat God hem / haar vergeven heeft, omdat Christus immers voor alle zonden gestorven is. Het slachtoffer wordt religieus monddood gemaakt, ook al omdat de ruimte voor individuele kerkleden om af te wijken van de kerkelijke traditie beperkt is.

verdiend. (...) Daarom verwerpen wij al wat men in strijd hiermee leert over de vrije wil van de mens, omdat de mens slechts een slaaf van de zonde is en *niets kan aannemen, of het moet hem uit de hemel gegeven zijn* (Joh. 3:27). (...) Kortom, wie zal ook maar één eigen denkbeeld naar voren brengen, wanneer hij weet dat *mij niet bekwaam zijn iets uit onszelf te denken, maar dat onze bekwaamheid Gods werk is* (2 Kor. 3:5)?¹

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

In de relatie tussen mensen onderling kunnen de hiërarchische structuren schadelijke gevolgen hebben. Deze hiërarchie heeft binnen de kerk om te beginnen betrekking op de positie van ambtsdragers. Zij verwerven macht vanwege de vertrouwensrelatie, het relationele overwicht en (eventueel) kennisoverwicht. Hun positie is geautoriseerd door kerkordelijke regelingen en eventueel onderbouwd met bijbelse argumenten.

In tweede instantie is er een hiërarchie van mannen boven vrouwen en van ouders boven kinderen. Binnen deze groepen is ook weer een hiërarchische opbouw aan te treffen, zoals geïllustreerd kan worden aan het verhaal over Jozef en zijn broers³¹. Argumenten uit de Bijbel worden gebruikt om van de mindermachtige gehoorzaamheid aan de meermachtige te eisen³². In situaties van seksueel misbruik is deze door Schrift en Belijdenis gelegitimeerde machtsverdeling schadelijk voor het slachtoffer. In verzet komen is een daad van ongehoorzaamheid en daarmee een zonde. De dader kan zich beroepen op zijn / haar macht en het slachtoffer is gedoemd tot gehoorzaamheid.

Het is moeilijk voor slachtoffers om onder deze vormen van macht uit te komen door de sterke religieuze legitimatie. De meer-machtige kan zich beroepen op de autoriteit van kerk, dogma's en de Bijbel. Zo kan hij / zij verwijzen naar de fundering van de hiërarchische macht in de schepping en in Christus. Wanneer slachtoffers zich toch verzetten tegen de macht van daders, kunnen de daders het dreigen met straf van God als machtsmiddel gebruiken. Hierdoor wordt de angst (die toch al een gevolg is van seksueel misbruik) versterkt. Angst voor God kan ook ontstaan vanuit een gevoel zondig te zijn, zeker wanneer het slachtoffer zich medeverantwoordelijk voelt, of wanneer seksualiteit met een taboe omgeven is. De angst voor God kan zo diep gaan, dat een slachtoffer niet alleen moeite heeft om te leven, maar ook niet durft te sterven.

MANNELIJKHEID - VROUWELIJKHEID

De Bijbel, als belangrijkste bron van het christelijk geloof en de theologie, weerspiegelt de hiërarchische structuren van de patriarchale maatschappij van de tijden waarin deze geschreven werd. De belijdenis dat de Bijbel Gods Woord is sluit niet uit dat erkend wordt dat mensen de Bijbel geschreven hebben. Omdat de schrijvers mannen waren, ontkomt de Bijbel dan ook niet geheel aan de toenmalige mannelijke opvatting van de werkelijkheid. Tot deze opvattingen behoren het (hierboven genoemde) mannelijke beeld van God en de hiërarchisch opgevatte autoriteit³³. Met andere woorden: door de patriarchale opvattingen die in de Bijbel terug te vinden zijn, draagt de Bijbel argumenten aan die gebruikt kunnen worden om de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen in stand te houden. Argumenten die bij herhaling terug komen zijn de roeping van de man om te heersen en van de vrouw om zich te onderwerpen en de morele minderwaardigheid van de vrouw (zij zondigde als eerste)³⁴. Nu zijn er

³¹. Als __n na jongste stond Jozef in de hiërarchie onder zijn oudere broers. Door zijn dromen en de erkenning door zijn vader kwam hij boven zijn broers te staan. Hun daden om Jozef van het toneel te doen verdwijnen is te zien als een poging om de hiërarchie te herstellen. Andere voorbeelden zijn Jakob en Ezau, Hanna en Peninna, Sara en Hagar, heren en slaven.

³². Zie Heidelbergse Catechismus, zondag 39.

³³. C.A. Phillips (1987) *A theology of victimization. Preparation for ministry with victimized women in their congregational setting*. Ann Arbor: UMI.

³⁴. C. Holderread Heggen (1996) Religious beliefs and abuse. In: C.C. Kroeger en J.R. Beck (red.) *Women, abuse and the Bible. How Scripture can be used to hurt or heal*. Carlisle (UK): Paternoster.

in de Bijbel ontegenzegglijk ook andere beelden van mannen en vrouwen te vinden zijn. De ontvankelijkheid voor deze teksten is echter gering, omdat we ook bij het lezen niet ontkomen aan de historisch gegroeide culturele opvattingen. Deze opgelegde normen werken beschadigend voor vrouwen, maar ook voor onmachtige mannen, die immers niet aan deze 'roeping' kunnen beantwoorden.

Dat gebeurt niet alleen in herkenbaar patriarchale gezinnen en culturen. Ook de in Nederland ruime aanhang vindende christelijke mannenbeweging loopt het risico de machtspositie van mannen boven vrouwen opnieuw te benadrukken³⁵. In verschillende stromingen wordt zo de positie van de man beschermd.

LOYALITEIT

De vertrouwensrelaties waarbinnen seksueel misbruik plaats vindt, zijn vaak ook religieus sterk geladen. Zo wordt het traditionele gezin gezien als een instelling van Godswege, en verbreking van het huwelijksverbond als een zonde. Iets soortgelijks geldt voor de kerk, die religieus geduid wordt als Lichaam van Christus en gemeenschap van heiligen. De ambtsdragers daarbinnen worden gezien als door God geroepen. In al deze gevallen geldt een sterke religieuze legitimering en normering van deze vertrouwensrelaties. Daardoor worden deze relaties des te belangrijker, en leidt beschaming van het vertrouwen tot grotere schade op emotioneel, sociaal en religieus vlak. Bovendien kan het slachtoffer nergens terecht, omdat juist binnen de vertrouwensrelaties het misbruik gepleegd of gelegitimeerd wordt. De loyaliteit van het slachtoffer mondt dan uit in een isolement.

Omdat in de relatie met God het accent vaak ligt op vertrouwen, is ook als het gaat om loyaliteit de relatie met God kwetsbaar. De boodschap van de Bijbel, dat God gebeden verhoort en nabij is, en het kwade ten goede keert, stemt niet overeen met de ervaringen van slachtoffers. Ondanks hun bidden gaat het seksueel misbruik soms jarenlang door. Vaak kunnen slachtoffers ook moeilijk intimiteit en Gods nabijheid ervaren. Bovendien kan de vertrouwensrelatie met God makkelijk tot passiviteit leiden, omdat het initiatief van God wordt verwacht. Deze passiviteit maakt klagen tot God onmogelijk. Verzet tegen God wordt als zonde beleefd. Zo blijft de spanning tussen Gods beloften en de realiteit van onrecht in stand, terwijl de loyaliteit verbiedt afstand te nemen.

Zoals gesteld is zwijgen een belangrijk onderdeel van het mechanisme van loyaliteit. Dit zwijgen is op drie manieren terug te vinden in de religie. Om te beginnen is er het ontbreken van adequate godsdienstige taal. Dat geldt voor het slachtoffer zelf door de internalisering van opvattingen van de dader. Binnen de gemeente komt veel traditionele taal eerder overeen met de behoeften van daders dan met die van slachtoffers. Te denken valt aan tal van centrale christelijke thema's en termen die pijnlijk of zelfs schadelijk kunnen zijn. Wanneer bijvoorbeeld op de catechisatie of bij de catechismusprediking of wetslezing het vijfde gebod aan de orde is, bevinden zich onder de toehoorders mensen bij die door diezelfde vader of moeder misbruikt worden. Bij de woorden van het Avondmaal, 'dit is mijn lichaam', zullen sommigen de associatie hebben hoe hun eigen lichaam genomen werd. Het 'vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren' is door veel slachtoffers niet of nog niet mee te bidden, en versterkt het gevoel dat ze tegenover God tekort schieten.

³⁵. R.R. Ganzevoort (1998) Mythen maken de man. Mannelijkheid en de evangelische beweging. *Soteria* 15(1), 10-21.

Voor daders daarentegen is de voortdurende aanzegging van Gods genade, zegen en vergeving een te gemakkelijke weg om voor hun schuldbesef (indien al aanwezig) een oplossing te vinden. Daarmee werken dergelijke termen in de hand dat daders te snel vrijspraak ervaren, en slachtoffers blijvend geconfronteerd worden met hun 'tekortschieten'. Dit effect van gangbare godsdienstige taal levert bij veel slachtoffers ernstige frustratie op.

Vervolgens wordt door een aantal gangbare normen het vinden van adequate taal in de weg gestaan. Zoals de dader het slachtoffer tot zwijgen kan dwingen, zo werkt het accent op gehoorzaamheid en aanvaarding van het lijden in de hand dat de situatie van onrecht wordt gelegitimeerd en religieus van betekenis wordt voorzien. Gehoorzamen en het lijden aanvaarden zijn immers vaak gezien als belangrijke christelijke deugden, en verankerd in het voorbeeld van het lijden van Jezus Christus als mysterie. Dat maakt verzet tegen het lijden problematisch.

Tenslotte is de godsdienstige taal die adequaat zou kunnen zijn geïndividualiseerd. Omdat taal nodig is om betekenisvolle relaties aan te gaan, leidt de individualisering van de taal tot een nieuw isolement. Deze individualisering is bijvoorbeeld duidelijk te herkennen bij het spreken over zonde en vergeving. Vanaf de Reformatie is de nadruk gelegd op de persoonlijke zonde, vergeving en herstel van de relatie met God. Heiliging en de strijd tegen onrecht waren daarvan afgeleide en daaraan ondergeschikte begrippen. Door deze individualiserende verkondiging wordt mensen aangeleerd zichzelf te zien als onafhankelijke eenlingen, en niet als leden van een gemeenschap³⁶. Het gevolg hiervan is voor slachtoffers dat zij in hun isolement blijven staan, voor daders dat zij buiten de gemeenschap om een religieuze oplossing van hun schuld kunnen vinden.

VERWEVENHEID SEKSUALITEIT, GEWELD EN GODSDIENST

In deze paragraaf wordt allereerst de verwevenheid van godsdienst en seksualiteit besproken, daarna wordt ingegaan op de verwevenheid van godsdienst en geweld. Daarbij wordt vooral aandacht gegeven aan de (bijbelse) seksuele moraal en de plaats van geweld en lijden in het geloof.

Godsdienst en seksualiteit

³⁶. S. Pattison (1994) *Pastoral care and liberation theology*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.

Bij het verhelderen van de relatie tussen seksualiteit en godsdienst moeten we opnieuw rekening houden met de cultuur waarin de Bijbel is geschreven. Dat wordt zichtbaar in de doorwerking van de patriarchale cultuur in de negatieve beleving van lichamelijke en seksualiteit. Dat kan de gestalte krijgen van een nadruk op onreinheid, of van een dualisme tussen lichaam en ziel. Beide vormen droegen bij aan het ontstaan van een christelijke theologie waarin weinig ruimte was voor een positieve waardering of beleving van het lichaam ³⁷.

De seksuele moraal die gebaseerd is op deze ontwikkeling is niet adequaat wanneer het gaat om seksueel misbruik. In de eerste plaats wordt seksualiteit verbonden met termen als 'overheersing', 'superioriteit' en 'onderworpenheid', en daardoor in het taalveld van geweld gebracht. In de tweede plaats is een positieve beleving van lichamelijke en seksualiteit onmogelijk. De combinatie van de ontkenning (en dus onbespreekbaarheid) van seksualiteit en lichamelijke aan de ene kant, en de verbinding van seksualiteit met geweld aan de andere kant, leidt tot een situatie waarin seksueel misbruik ontstaat en niet besproken kan worden.

In het Oude Testament worden verschillende vormen van seksuele relaties verboden. De normen op grond waarvan een relatie verboden was, zijn grotendeels te herleiden tot eigendomsrecht en vruchtbaarheid. Tevens bestond er een dubbele moraal die verschil maakte tussen mannen en vrouwen. In het verhaal van Tamar en Juda (Genesis 38) wordt dat zichtbaar. De normativiteit van het krijgen van nageslacht was zo dwingend, dat Tamar (nadat haar schoonvader haar onrecht had gedaan door haar haar sociale zekerheid te ontnemen) liever als prostituee seks met haar schoonvader had, dan dat zij kinderloos zou blijven. Tamar werd bijna ter dood gebracht, terwijl Juda's omgang met een prostituee niet veroordeeld werd.

Eigendomsrecht en vruchtbaarheid als seksuele normen dragen bij aan het voortbestaan van seksueel misbruik ³⁸. De norm voor een relatie is immers niet de inhoud van die relatie, maar de mogelijkheid tot kinderen krijgen. Dit betekent bijvoorbeeld, dat verkrachting binnen het huwelijk niet veroordeeld wordt. Daarnaast is problematiserend dat het huwelijk krachtig is geautoriseerd als hoeksteen van de kerk en van de samenleving, en dienovereenkomstig gesacraliseerd is. In het Nieuwe Testament wordt de onverbreekelijke band van het huwelijk nogmaals onderstreept. Opnieuw is niet de inhoud van een relatie de norm, maar de vorm.

Hoewel in de Bijbel diverse normen op het vlak van seksualiteit te vinden zijn die bescherming bieden, is de bijbelse seksuele moraal niet toereikend als het gaat om incest. De reden om bepaalde incestueuze relaties te verbieden (Leviticus 18) is gelegen in het eigendomsrecht. Het kwaad wordt dus niet gesitueerd in het beschadigen van iemands lichamelijke integriteit, maar in het aantasten van iemands eigendom (vrouwen en kinderen werden beschouwd en behandeld als het eigendom van een man). Wat verder opvalt, is dat ouder-kind-incest niet wordt veroordeeld, hoewel inmiddels duidelijk wordt dat deze vorm van incest veel voorkomt en zeer ernstige trauma's tot gevolg kan hebben. Omdat kinderen als eigendom van de vader

³⁷. E. Stuart en A. Thatcher(1996, red.) *Christian perspectives on sexuality and gender*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

³⁸. M.M. Fortune (1983) *Sexual Violence, the unmentionable sin: an ethical and pastoral perspective*. New York: Pilgrim Press.

golden, lag er geen specifiek taboe lag op ouder-kind-incest³⁹. Het verhaal van Lot en zijn dochters (Genesis 19) is om nog een reden problematisch. Het legt immers het initiatief voor het ontstaan van incest bij de dochters, terwijl de verantwoordelijkheid van Lot wordt ontkend met verwijzing naar zijn dronkenschap. Zo wordt het slachtoffer beschuldigd, wat men gewoonlijk 'blaming the victim' noemt.

Godsdienst en geweld

In de verwevenheid van godsdienst met geweld doen zich tenminste twee problemen voor. Zo ervaren slachtoffers bij het lezen van de Bijbel dat geweld niet alleen door God wordt goedgekeurd, maar dat God ook aanzet tot geweld en zelf gebruik maakt van geweld. God vernietigde de mensheid op Noach en zijn gezin na. God liet zijn Wraakengel alle eerstgeborenen in Egypte doden. God beval hele steden en volken uit te roeien, zowel tijdens de verovering van Kanaän als in de tijd van de richters en de eerste koningen.

Geweld van Godswege heeft echter niet alleen de betekenis van straf. Het kan ook de betekenis van offer krijgen. Zo wordt de totale verwoesting van Jericho in rituele termen geplaatst en worden de schatten van Jericho tot gave aan God (Jozua 6). Pijnlijk is ook het gedeelte over Jefta (Richteren 11:30-40), waar een gelofte aan God prevaleert boven het leven van zijn dochter.

Nog scherper wordt dit bij het lijden en sterven van Jezus Christus. De klassieke interpretatie binnen onze christelijke traditie benadrukt dat de verlossing van de mens en het herstel van de relatie met God tot stand is gebracht door het lijden en het offer van Jezus. Voor slachtoffers kan dit om verschillende redenen problematisch zijn. In de eerste plaats suggereert het dat God het lijden van zijn kinderen op prijs stelt. Dat roept vragen op bij het beeld van God, maar het leidt er ook toe dat de mens om aanvaard te worden het lijden even gehoorzaam moet verdragen. Termen als overgave en gehoorzaamheid worden via het voorbeeld van Jezus ('Uw wil geschiede') tot opdracht voor slachtoffers om het misbruik te blijven dulden en zich daar niet tegen te verzetten. Omdat het lijden van Jezus een lichamelijk lijden was, ligt identificatie van het lichamelijk lijden voor slachtoffers van geweld zoals seksueel misbruik voor de hand. Wanneer (bijvoorbeeld bij incest) het kind het gevoel heeft door toe te geven aan de dader broertjes en zusjes te vrijwaren, is een associatie met het plaatsvervangende offer voorstelbaar.

In de tweede plaats wordt in de klassieke uitleg de mens in de rol van zondaar geplaatst, die vergeving nodig heeft. Dat betekent dat de verlossing die ons wordt gegeven betrekking heeft op de zonde en schuld van het individu tegenover God. Verlossing van het onrecht dat door een ander mens wordt aangedaan, en bevrijding uit de macht van het kwaad raken daarmee buiten het gezichtsveld. Dat betekent dat de directe behoefte van het slachtoffer aan verlossing vergeestelijkt wordt. Ook wordt het onterechte schuldgevoel van het slachtoffer versterkt. Door dit alles lijkt er geen ruimte te zijn voor slachtoffers om te klagen tot God. Wat zouden we roepen om recht tot een God die zelf gekozen heeft dit onrecht te verdragen en dat nodig had om zichzelf genoegdoening te schenken? Dit probleem is ook zichtbaar in de theologie van de lijdende God, wanneer mee-lijden niet resulteert in actie tegen onrecht. Het

³⁹. C.E. Gudorf (1992) *Victimization. Examining christian complexity*. Philadelphia: Trinity Press International.

lijden van God betekent dan immers dat (mee-) lijden in zichzelf goed is. Het op zich nemen van pijn lijkt een mogelijkheid om dichterbij God te komen. In deze theologie kan pijn als liefde worden geduid, terwijl gesuggereerd wordt dat daarmee het kwaad wordt bestreden ⁴⁰.

GODSDIENSTIGE MECHANISMEN: CONCLUSIE

Op grond van het bovenstaande kunnen twee conclusies getrokken worden. In de eerste plaats blijken de Bijbel en onze christelijke traditie vatbaar voor ideologisch misbruik. Dat wil zeggen dat er in de Bijbel en in de christelijke traditie argumenten zijn te vinden om bepaalde ideologieën mee te ondersteunen. Te denken valt aan de geautoriseerde machts hiërarchie. Het ideologisch misbruik heeft drie gevolgen. Ten eerste geeft het daders de mogelijkheid, de ruimte en de legitimatie om seksueel misbruik te plegen. Ten tweede drukt het slachtoffers in de slachtofferrol door onderworpenheid, gehoorzaamheid en lijdzaamheid op te leggen. Ten derde biedt het omstanders (de gemeente) de vrijheid om het seksueel misbruik te accepteren, te bagatelliseren of te negeren.

In de tweede plaats is het problematisch door te dringen tot bevrijdende thema's en verhalen uit de religieuze teksten. Dit komt door een vertekening tijdens de totstandkoming van een tekst (binnen een patriarchale context), maar ook door de uitleg binnen een traditie die eveneens patriarchale trekken vertoont. Bovendien heeft een slachtoffer ook nog te maken met de internalisering van de ideologieën van de dader.

EEN THEOLOGISCHE REACTIE

Gezien de ernst, omvang, gevolgen en godsdienstige inkadering van seksueel misbruik is een theologische reactie nodig die slachtoffers recht doet. In deze paragraaf wordt een mogelijke richting gewezen. Zoals hierboven duidelijk werd, is het gevaar van ideologisch misbruik groot. Hoewel dit nooit uitgebannen kan worden, is het goed om daar kritisch op te blijven. Dat kan door het lijden van slachtoffers als uitgangspunt te nemen. Als vergelijking kan de betekenis van de Shoah voor de theologie dienen. De Shoah is het duidelijkste en meest volledige paradigma van slachtofferschap. Vanuit dit paradigma dient de theologie in te zetten bij de feiten en de aard van het lijden, om zo de gruwelijke gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog serieus te nemen. Vervolgens vraagt de Shoah om een bezinning op de relatie tussen theologie en de gebeurtenissen. De vraag is hoe theologie de grond vruchtbaar heeft gemaakt voor de Shoah. Tenslotte is binnen dit paradigma te wijzen op het gegeven dat het christendom door rationalisaties en het niet betrokken willen raken, de Shoah feitelijk ontkent ⁴¹. Dit paradigma is ook bruikbaar om recht te doen aan slachtoffers van seksueel misbruik.

Wanneer prioriteit wordt gegeven aan slachtoffers, dan wordt serieus genomen dat gelovigen niet slechts ontvangers zijn van theologische leerstellingen, maar op zelfstandige en creatieve wijze hun relatie met God gestalte geven en daarover communiceren ⁴². Wanneer bepaalde aspecten in het leven van gelovigen (in dit geval

⁴⁰. J.C. Brown en R. Parker (1995) For God so loved the world? In: C.J. Adams en M.M. Fortune (red), *Violence against women and children. A Christian theological sourcebook*. New York: Continuum.

⁴¹. C.A. Phillips (1987) *a.v.*

⁴². H. Luther (1994) *a.v.*

het beschadigd zijn) leiden tot vergelijkbare geloofsthema's, is het theologisch legitiem dit nader te doordenken als uitgangspunt voor de communicatie van de betekenis van het evangelie. Wanneer het evangelie niet zo gecommuniceerd kan worden dat het heilzaam is voor slachtoffers (en daders), is een herziening van de communicatie (en de theologie) nodig. Die herziening zal gebruik moeten maken van de positieve bronnen die in Bijbel en theologie te vinden zijn. Zonder volledig te willen zijn wordt hier een aanzet gegeven rond verschillende thema's.

Mensbeeld en schepping

De problematiek van seksueel misbruik vraagt om een herziening van het mensbeeld. Zowel het 'negatieve' mensbeeld uit de catechismus als het 'positieve' mensbeeld uit de liberale theologie lijken niet toereikend om de vragen te beantwoorden die door de gegevens over seksueel misbruik worden opgeroepen. De mens, die van zichzelf tot niets goeds in staat is en dienovereenkomstig volledig afhankelijk is van God, is voor het (geïndividualiseerde) heil aangewezen op de vergeving van de zonden door Jezus Christus. Dit mensbeeld kan voor een slachtoffer (zoals gezegd) moeiten oproepen. Uitgaan van slachtoffers betekent dat concretisering gevraagd wordt van begrippen als zonde, een niet-individuele invulling van heil, verzet tegen onrecht en een fundering van vergeving en verzoening op recht en gerechtigheid.

Het andere mensbeeld, dat uitgaat van het goede van de mens en van de eigen mogelijkheden is ook niet bruikbaar. De problematiek van seksueel misbruik vraagt weliswaar om een actief en strijdbaar mensbeeld, maar ook om het serieus nemen van de donkere en duistere kant in de mens. Het besef dat het vermogen tot kwaad doen in de menselijke natuur besloten ligt, is een pijnlijk gegeven. Mensen zijn niet alleen maar goed of alleen maar slecht. Uitgaan van slachtoffers betekent kritischer kijken en de duistere kant van mens-zijn te erkennen en te kanaliseren.

Tenslotte is het 'gave' mensbeeld van de hedendaagse cultuur niet bruikbaar. De tendens is waarneembaar om als uitgangspunt en norm voor mens-zijn de fysiek gezonde en psychisch sterke mens te nemen. Slachtoffers worden beschouwd als een marginaal verschijnsel en dienen te herstellen tot een maatschappelijk en theologisch acceptabel niveau. Uitgaan van slachtoffers betekent dat de gebrokenheid niet als tekortkoming wordt beschouwd, maar als realiteit. Kwetsbaarheid wordt dan positief gewaardeerd, terwijl er oog is voor de risico's die er mee gegeven zijn.

Voor een herziening van het mensbeeld biedt een theologisch accent op de schepping een belangrijk uitgangspunt. In de eerste plaats draagt het bij aan een evenwichtige verhouding tussen afhankelijkheid en autonomie. De verbondenheid tussen mens en God en tussen mensen onderling voorkomt een geïndividualiseerd mensbeeld. Ook de lichamelijkeheid wordt onderbouwd en positief erkend in een theologie die haar uitgangspunt neemt in de schepping. Het gegeven dat de schepping kwetsbaar is en aangetast of zelfs vernietigd kan worden, geeft ruimte voor de erkenning van kwaad en duisternis.

Verzoening als nabijheid

In een eerdere paragraaf is aangegeven dat de klassieke interpretatie van de verzoening door het lijden en sterven van Jezus Christus voor slachtoffers tot problemen kan leiden. Hier gaat het om de vraag welke positieve betekenis de verzoening kan hebben bij onrecht. Dat kruis en opstanding centrale gegevens zijn in het christelijk belijden

hoeft immers geen betoog. Wat precies de betekenis van kruis en opstanding kan zijn, verdient nadere aandacht. De interpretatie van de kruisiging als het offer waarmee voor de zonden betaald is heeft haar recht, maar geen alleenrecht. De exegetische discussies hebben in de afgelopen periode duidelijk gemaakt, dat het eenzijdig is om de dood en opstanding van Jezus alleen in dat licht te zetten.

Bij lezing van de teksten van het Nieuwe Testament blijkt dat er verschillende beelden en taalvelden gebruikt worden om de betekenis van Jezus' leven, lijden en sterven onder woorden te brengen. Daarvoor worden beelden van het offer gebruikt, naast beelden die meer te maken hebben met het vrijkopen van slaven. Er wordt gesproken over het wegdoen van de schuld, maar ook over God die de mensen opzoekt, hoezeer ze ook van Hem vervreemd zijn. De klassieke interpretatie heeft deze verschillende beelden en bewoordingen in één greep genomen.

Het is zinvol om naast de uitleg van verzoening als plaatsvervangende betaling voor de schuld, de uitleg te plaatsen van verzoening als het doorbreken van de vervreemding die in het lijden tastbaar wordt. Om te beginnen biedt deze complementariteit nieuwe openingen om het lijden werkelijk te erkennen als lijden. Wanneer we Jezus' lijden ook zien als de nabijheid van God in ons lijden en in onze godverlatenheid, de solidaire betrokkenheid van God die ons roepen hoort en met ons het lijden doormaakt, dan wordt het lijden serieus genomen als lijden, in alle zinloosheid en onverdraaglijkheid. De opstanding van Jezus is dan ook niet het einde van het lijden, maar de erkenning van Godswege dat Hij het lijden uiterst serieus neemt en beslissend ingrijpt, zoals af te leiden valt uit het feit dat Jezus na de opstanding herkend wordt aan zijn wonden.

Vervolgens biedt het nieuwe openingen om het onrecht waardoor lijden wordt veroorzaakt te erkennen als onrecht. Niet langer wordt het dan alleen gezien als een middel tot een door God gewenst doel. De eigen verantwoordelijkheid van hen die het onrecht plegen kan dan ook erkend worden. Het betekent ook dat er, juist als het gaat om verzoening, ruimte komt voor verzet en strijd tegen het onrecht. Plegers van onrecht kunnen ter verantwoording worden geroepen en van hen kan genoegdoening worden gevraagd. Daarmee wordt verzoening meer verbonden met de notie van gerechtigheid.

Door de verbreding van de interpretatie van verzoening door Jezus' kruis en opstanding wordt de mogelijke suggestie dat geweld en onrecht gelegitimeerd zouden worden door het lijden van Jezus ontkracht. De verzoening met God krijgt een veelkleuriger gewaad. Daarbij blijft de verlossing uit onze zonden een centraal gegeven, maar daarnaast ontstaat ruimte voor verzet tegen en bevrijding uit de machten die ons gevangen houden.

Profetie als aanklacht

Voor een bijbels-theologische fundering van dit verzet tegen onrecht bieden de profeten een goed uitgangspunt. Hun optreden is te zien als een voortdurende oproep terug te keren tot de God van Israël en zijn geboden. Die oproep tot bekering is echter geen verindividualiseerde en vergeestelijkte boodschap, maar krijgt concreet gestalte in de strijd tegen het onrecht, waarbij de zwakkeren (wees, weduwe en vreemdeling) prioriteit krijgen. Het doel daarvan is gestalte te geven aan een samenleving waarin recht en trouw centraal staan. Deze samenleving vinden we in het Nieuwe Testament terug in de notie van het Koninkrijk.

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

In de boodschap van het Koninkrijk, die Jezus in woord en daad heeft verkondigd, is ook een voortdurende keuze tegen het onrecht te lezen. Zijn keuze voor mensen die gebroken en afgewezen zijn staat volledig in de lijn van de profeten van het Oude Testament. Hij plaatst mensen weer in het volle leven en geeft ze weer deel aan de gemeenschap. Daarentegen worden zij die de godsdienst gebruiken ten koste van de verdrukten ook door Jezus scherp aangeklaagd.

In dit kader is het zinvol de bijbelse notie van het 'oordeel' ter sprake te brengen. Met het oordeel van God wordt niet slechts gewezen op het einde van de tijd. Ook gaat het niet om een globale en massieve verkondiging dat allen geoordeeld worden en dat alle christenen bijna bij voorbaat vrijgesproken zijn. Deze verkondiging kan namelijk bij slachtoffers leiden tot angst voor het oordeel en bij daders tot vreugde over de vrijspraak. In plaats daarvan wordt het geconcretiseerd als Gods reddende ingrijpen, waarbij Hij met zijn oordeel over wie onrecht plegen mensen bevrijdt uit onderdrukking. Zo kan voorkomen worden dat slachtoffers bang worden gemaakt voor Gods oordeel, of dat daders menen bij God vrijuit te kunnen gaan.

Gemeenschap en gerechtigheid

Op basis van schepping, verzoening en oordeel kan ook een herziening plaatsvinden van het beeld van de gemeente. Die herziening houdt een belofte en een uitdaging in. Uitgangspunt is de gerechtigheid van het Koninkrijk, die gestalte mag krijgen in de wijze waarop de gemeente recht doet aan slachtoffers en daders, en geborgenheid biedt aan kwetsbare mensen.

De boodschap van liefde, vertrouwen en verbondenheid blijkt in de praktijk onvoldoende om heil te brengen aan wie juist in relaties beschadigd zijn. Seksueel misbruik leidt vaak tot een aantasting van het vermogen in zulke relaties te functioneren. Herstel van dit vermogen hangt om te beginnen af van de veiligheid die geboden kan worden, en die veiligheid wordt mogelijk gemaakt wanneer gerechtigheid het criterium is waaraan de onderlinge relaties worden gemeten. Liefde en vertrouwen kunnen pas gestalte krijgen binnen de kaders van gerechtigheid, veiligheid en betrouwbaarheid.

De belofte en uitdaging kunnen worden verbonden met het beeld van de kerk als Lichaam van Christus. In dit beeld worden namelijk verbindingen gelegd tussen de leden van het lichaam onderling, en met Jezus Christus zelf. De gebrokenheid die bij seksueel misbruik ontstaat is niet slechts een zaak van individuele leden, maar betekent een verwonding van het lichaam als geheel. Dit gewonde lichaam weet zich solidair met verwonde mensen, en met zijn Heer die Zich aan ons meedeelt in gebroken brood en vergoten wijn. Het mag duidelijk zijn dat deze beelden beschadigend kunnen werken wanneer de gerechtigheid en verbondenheid niet gerealiseerd worden. Ze kunnen echter ook heilzaam worden.

SEKSUEEL MISBRUIK EN DE SCHUILPLAATS IN DE WILDERNIS

Deze nota wil stimuleren tot kerkelijk beleid dat er aan bijdraagt dat de kerk meer een schuilplaats in de wildernis wordt. Daarvoor is nodig dat theologie en kerk het perspectief van gekwetste en kwetsbare mensen prioriteit geven en in haar theologiseren alert zijn op het risico van ideologisch misbruik.

De eerste stap die gezet moet worden is een terugkeer naar het publieke domein. Seksueel misbruik is zoals gesteld niet slechts een individuele, maar een sociaal-

maatschappelijke problematiek. Dat betekent dat pastoraat aan slachtoffers van seksueel misbruik functioneert binnen twee contexten. De eerste context is het eigen levensverhaal en is vooral gericht op de ervaringen van lijden en onrecht en het omgaan hiermee. Daarnaast leven deze gekwetste mensen in het krachtenveld van maatschappij en cultuur. De opvattingen binnen de cultuur bepalen mede de mensen binnen die cultuur.

Het publieke domein, als aandachtsveld van het pastoraat, is onder invloed van verschillende ontwikkelingen nagenoeg uit het oog verloren. Dat komt onder meer door de individualisering in de cultuur, waarbij maatschappelijke verbanden hun functie verliezen en de nadruk steeds meer komt te liggen bij het individu als knooppunt van denken en handelen en als integratiecentrum van sociale betrekkingen⁴³. Het hangt ook samen met de verschuiving waarbij pastoraat vooral therapeutisch wordt ingevuld. Recenter wordt opnieuw benadrukt dat pastoraat ook een politieke dimensie moet hebben, omdat ze anders de bestaande situatie in stand helpt houden⁴⁴. De mens moet gezien worden in de context van de samenleving, waarbij aandacht wordt gegeven aan het lijden van mensen aan maatschappelijke structuren en maatschappelijk onrecht. Voor slachtoffers van seksueel misbruik is deze politieke dimensie wezenlijk, omdat enerzijds hun lijden mede veroorzaakt is door maatschappelijke en culturele structuren en denkbeelden, anderzijds hun ervaringen vragen om een kritische herziening en daarmee de bestaande culturele ordening in gevaar brengen.

De theologische notie van 'schuilplaats' kan misverstaan worden als een plaats buiten de maatschappelijke orde waar slachtoffers wel veilig zijn, maar waarmee de orde als zodanig kan blijven bestaan. Het begrip moet daarom ingevuld worden vanuit de psalmen en profeten, waar het schuilen bij God inhoudt dat er wordt ingegrepen (bijvoorbeeld Psalm 11, 139). Net zo heeft het bijbelse begrip 'helpen' steeds de betekenis van iemand bijstaan in zijn of haar strijd, zoals in het beeld van 'iemand tot schild zijn' (Psalm 12, 28)⁴⁵. Daarmee wordt aan slachtoffers veiligheid en geborgenheid geboden, terwijl daders geconfronteerd worden met een rechtvaardig oordeel.

VOORWAARDEN VOOR EEN SCHUILPLAATS IN DE WILDERNIS

Bij het formuleren van voorwaarden waaraan de kerk moet voldoen om schuilplaats in de wildernis te zijn, wordt uitgegaan van onderzoek naar de pastorale behoeften van vrouwen die als kind seksueel misbruikt zijn⁴⁶. Vijf basisbehoeften kunnen worden onderscheiden: veiligheid, ruimte, erkenning, warmte en heelheid.

⁴³. F. de Lange (1989) *Individualisme. Een partijdig onderzoek naar een omstreden denkwijze*. Kampen: Kok. p. 30.

⁴⁴. G. Heitink (1998) *Pastorale zorg*. Kampen: Kok. p. 192; H.H. Miskotte (1992) *Pastor en profeet. Over de andere kant van pastoraat* Kampen: Kok. pp. 53-90; S. Pattison: 'Pastorale care has made individual care its focus and priority, to the almost complete exclusion of the social and political dimension of existence' (*a.w.*, p. 209).

⁴⁵. M. den Dulk (1993) Zó wil ik niet geholpen worden! Een aanzet tot een theologische bezinning op 'helpen'. In: R. Nauta (red.) *Helpen. Zin en onzinnig. Over de zin en de betekenis van helpen*. Kampen: Kok.

⁴⁶. A.L. Veerman (1998) *Bang voor God. De contouren van een theologie van de gekwetste mens aan de hand van een onderzoek naar de pastorale behoeften van vrouwen die in hun jeugd slachtoffer zijn geworden van seksueel misbruik*. R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, Schuilplaats in de wildernis

Nota triosynode 1998

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

■ Omdat onveiligheid een basis-ervaring is bij seksueel misbruik, is de veiligheid een primaire voorwaarde. Seksueel misbruik is een aantasting van de lichamelijke integriteit, de controle over het eigen lichaam, het vertrouwen in medemensen en het vertrouwen in God. Wanneer niet eerst een veilige situatie wordt geboden, is herstel bijna niet mogelijk

■ De behoefte aan ruimte heeft te maken met de ervaringen van afhankelijkheid aan autoriteiten en meer-machtigen. De extreme afhankelijkheid is niet alleen aan de orde binnen de situatie van seksueel misbruik, maar kan ook in de relatie met God worden beleefd en versterkt. Voor herstel is ruimte een centrale voorwaarde, zodat slachtoffers op grond van de eigen autonomie op zoek kunnen gaan naar een eigen geloofsbeleving en invulling.

■ De behoefte aan erkenning heeft te maken met de politieke dimensie van seksueel misbruik, theologie en pastoraat. Erkenning als voorwaarde betekent dat er openheid is voor verhalen van slachtoffers, dat die verhalen serieus worden genomen, dat prioriteit wordt gegeven aan het slachtoffer, en dat kerk en theologie kritischer worden op het eigen aandeel in het instandhouden of toedekken van seksueel misbruik. Het thema vergeving mag niet worden gebruikt om het onrecht feitelijk te omzeilen ⁴⁷.

■ De behoefte aan warmte heeft betrekking op de ervaringen van eenzaamheid en isolement. Dit isolement is niet slechts een bijkomend probleem, maar structureel onderdeel van seksueel misbruik en de gevolgen ⁴⁸. De kerk dient dan ook te voldoen aan de voorwaarde van 'gemeenschap'.

■ De behoefte aan heelheid benoemt het verlangen, waar de andere voorwaarden op gericht zijn. Het is ontleend aan de ervaringen van gebrokenheid. Om hieraan tegemoet te kunnen komen, zal het verleden erkend dienen te worden. Daarnaast klinkt in de behoefte aan heelheid het verlangen door om niet stil te blijven staan bij het slachtofferschap, maar om mens te worden en de mogelijkheden en de kracht, die het slachtoffer in zich heeft positief aan te wenden en te ontwikkelen. Dat verlangen is hoop.

Deze vijf behoeften vormen één geheel. Elk van de behoeften veronderstelt de andere behoeften. Een kerkelijke gemeente, die het slachtofferschap van gekwetste mensen niet accepteert, kan niet voldoen aan de behoefte aan warmte. Zonder te voldoen aan de behoefte van veiligheid kan niet gewerkt worden aan de behoefte aan heelheid. Met andere woorden: de behoeften vormen één samenhangend geheel. Als één van de behoeften ontbreekt, kan ook niet voldaan worden aan de andere behoeften.

4 Op weg naar de praktijk

Na de beschrijving van het veld en de mechanismen die seksueel misbruik in stand houden en toedekken en de Bijbels-theologische kanttekeningen, is het zaak met het

Doctoraalscriptie Theologische Universiteit Kampen. De indeling komt grotendeels overeen met gegevens bij J.L. Herman, *a.w.*, C.A. Phillips, *a.w.* en de centrale thema's van het conciliair proces.

⁴⁷. M.M. Fortune (1995) *Forgiveness: the last step*. In: C.J. Adams en M.M. Fortune (red.) *a.w.*; R.R. Ganzevoort (1998) *Klem tussen schuld en vergeving. Rol en recht van het slachtoffer*. In: C. Houtman e.a. (red.) *Ruimte voor vergeving*. Kampen: Kok.

⁴⁸. J.L. Herman, *a.w.*

oog op de praktijk meer concreet de richting aan te geven van zorgvuldig pastoraal en kerkelijk beleid. Dat zal in deze paragraaf inhoudelijk worden uitgewerkt, en in de volgende worden vervat in meer structurele beleidsmatige aanbevelingen. In het rapport 'Godsdienst en incest' zijn per werkveld behartenswaardige opmerkingen geplaatst. Hier wordt de indeling gekozen van de verschillende betrokkenen bij seksueel misbruik. Afsluitend worden enkele opmerkingen geplaatst bij het thema 'ambtsgeheim'.

SLACHTOFFERS

Als we spreken over slachtoffers, moet aandacht gegeven worden aan preventie, ruimte voor onthulling en begeleiding. Die drie overlappen elkaar zozeer dat ze niet in de tijd gescheiden kunnen worden. Dat geldt zeker in een gemeente, waar tegelijkertijd sprake is van slachtoffers die hun verhaal onthuld hebben, slachtoffers die nog zwijgen, mensen die in die periode nog steeds seksueel misbruik te verduren hebben, en potentiële slachtoffers.

Het eerste vereiste voor preventie en begeleiding is het versterken van veiligheid en openheid. Dat betekent dat op heldere wijze aandacht wordt gegeven aan seksueel misbruik in alle facetten van het kerkelijk leven (kerkblad, prediking, catechese, enzovoorts). Wezenlijke onderdelen hiervan zijn het benoemen van seksueel misbruik naast een positieve aandacht voor seksualiteit. Zo kan een weg gevonden worden tussen een te vergaande tolerantie voor seksuele handelingen en een impliciete afwijzing van seksualiteit. Met name in de catechese en het jeugdwerk is het belangrijk te onderscheiden tussen seksualiteit en geweld, en de mechanismen die seksueel misbruik bevorderen of toedekken zichtbaar te maken. Deze openheid heeft verschillende functies. In de eerste plaats maakt het onomwonden duidelijk dat de kerk niet in dienst wil staan van daders van seksueel misbruik. In de tweede plaats helpt het slachtoffers om hun eigen ervaringen preciezer te benoemen als seksueel misbruik. In de derde plaats wordt er een klimaat mee geschapen waarin ervaringen van seksueel misbruik bespreekbaar worden.

Bij het versterken van veiligheid hoort ook zorgvuldigheid ten aanzien van de gebruikte godsdienstige taal. Bij de theologische kanttekeningen en in het rapport 'Godsdienst en incest' is aangegeven dat veel gangbare termen en begrippen schadelijk kunnen werken voor slachtoffers. Daarom moeten predikanten, catecheten en anderen worden toegerust in het onderkennen van deze uitwerking, en mogelijkheden krijgen aangereikt om het evangelie heilzamer te communiceren.

Het tweede vereiste is het verminderen van risico's. Dat kan deels gebeuren door toe te zien op procedures en situaties (gesprekken over het functioneren, structurele waarborgen ter voorkoming van te intieme contacten, enzovoorts). Dat betreft dan echter alleen seksueel misbruik binnen de structuren van de gemeente. Belangrijk is het daarnaast mensen weerbaar te maken, zodat hun kans tot slachtoffer gemaakt te worden afneemt, dan wel dat zij in staat worden zich te verweren tegen bestaand seksueel misbruik.

Dit versterken van de weerbaarheid kan gebeuren door structureel (impliciet en expliciet) bij te dragen aan individuele autonomie, het recht nee te zeggen, en het recht kritiek te hebben of bij derden te klagen. Ouders, kerkenraden en anderen in machtsposities moeten gestimuleerd worden om kinderen respectievelijk

gemeenteleden op te voeden tot mondigheid. Ook op dit punt is kritische analyse van gangbare godsdienstige taal en kerkelijke procedures nodig.

Voor de pastorale begeleiding van slachtoffers is veel deskundigheid nodig. Toerusting van vrijwilligers en verdienen hier de aandacht. Ook in de opleiding en nascholing van predikanten dient op centrale wijze aandacht te worden gegeven aan seksualiteit, seksueel misbruik en de omgang daarmee. Tegelijk moet het duidelijk zijn dat in de meeste gevallen professionele therapie de aangewezen weg is. Daarom zou het goed zijn dat predikanten en pastoraal werkers de beschikking krijgen over goede verwijzingsinstanties. Het is niet eenvoudig in enkele woorden aan te geven hoe een zorgvuldige signalering van seksueel misbruik plaats vindt. Daarvoor zijn de signalen te divers, en bovendien maakt het veel uit hoe eventueel een vermoeden van seksueel misbruik ter sprake wordt gebracht. Daarom is het aan te bevelen dat de kwestie van signalering in toerusting en (na-)scholing aan de orde komt.

DADERS

Ook bij daders is een combinatie van preventie en begeleiding nodig. Het is zinvol het beleid ten aanzien van daders niet slechts in termen van schuld en straf te formuleren, maar meer te werken aan structuren waardoor het risico van misbruik verkleind wordt. Daartoe zijn voor ambtsdragers striktere procedures, werkbegeleiding, gesprekken over het functioneren en dergelijke bruikbare instrumenten. Ook zou het goed zijn wanneer explicieter wordt gemaakt dat er voor daders ruimte is hun misdaden te onthullen. Preventief is voor hen evenzeer van belang wat hiervoor gesteld is ten aanzien van slachtoffers. Bij de preventieve maatregelen voor seksueel misbruik in pastorale relaties is vooral ook te denken aan de opleiding en nascholing, verplichte werkbegeleiding (mentoraat) en werkbegeleiding op verzoek. Specifieke begeleiding van daders is nog moeilijker dan van slachtoffers, en dient dan ook door professionele hulpverleners te geschieden.

Voor wat betreft de pastorale begeleiding is het noodzakelijk voortdurend het belang van (feitelijke en potentiële) slachtoffers in het oog te houden. Dat kan betekenen dat er voor de dader tijdelijk of definitief geen ruimte is deel te blijven nemen aan het gemeentelven, wanneer dat ten koste zou gaan van het slachtoffer. Het gaat daarbij niet om bestraffing of excommunicatie, zeker niet wanneer er sprake is van berouw. Wel blijft de dader de verantwoordelijkheid dragen voor de door hem of haar aangerichte schade. Het behoort tot de pastorale zorg de dader met die verantwoordelijkheid te blijven confronteren en indien nodig hem of haar te begeleiden in het vinden van een andere gemeente. Daarbij moet bedacht worden dat het risico dat de dader in die andere gemeente opnieuw slachtoffers maakt dient te worden geminimaliseerd. Bij de opvang en procedures moet er van uitgegaan worden dat de kans op recidive in het algemeen zeer groot is.

Een belangrijk punt bij de zorg voor daders van seksueel misbruik is dan ook de vraag wanneer zij weer binnen de gemeente kunnen functioneren. Dat geldt uiteraard vooral ook bij predikanten die seksueel misbruik hebben gepleegd. Enerzijds past het bij ons rechtsgevoel en bij het leven uit genade dat mensen een tweede kans krijgen. Anderzijds mag - zeker gezien het gevaar van recidive - geen onnodig risico worden genomen. Bedacht moet worden dat elke grensoverschrijding een verandering van het leven inhoudt. Dat geldt des te meer bij schadelijke grensoverschrijdingen als seksueel misbruik. In het leven van zowel het slachtoffer als de dader is zo ingegrepen dat de situatie van voor het seksueel misbruik definitief voorbij is. Dat betekent dat bij elke nieuwe situatie (of bijvoorbeeld terugkeer in het ambt) rekening wordt gehouden met de voorgeschiedenis. In concrete gevallen dient uiteraard een afweging te worden gemaakt waarbij de ernst van het misbruik, de risico's en de ervaringen van slachtoffers serieus worden genomen.

Speciale aandacht verdient het gegeven dat veel daders van seksueel misbruik ook beschadigde mensen zijn, bijvoorbeeld door seksueel misbruik dat zij zelf hebben ondergaan. Tot op heden zijn er geen eensluidende overtuigende verklaringen waarom sommige slachtoffers tot dadergedrag komen. Voor de begeleiding van daders van seksueel misbruik is het feit echter belangrijk en ingewikkeld. Enerzijds mogen de slachtoffer-ervaringen niet gebruikt worden als excuus voor dadergedrag. Anderzijds kan het dadergedrag niet effectief worden aangepakt wanneer de onderliggende onmachtservaringen worden genegeerd. Ook in de pastorale begeleiding moeten verantwoordelijkheid en schuld aangaande het dadergedrag en onmachtservaringen van slachtofferschap zorgvuldig naast elkaar gehouden worden.

GEMEENTE

De aandacht voor seksueel misbruik en daar aan rakende theologische thema's is voor de gemeente preventief van belang, maar zeker aan de orde wanneer ze daadwerkelijk met seksueel misbruik wordt geconfronteerd. Op dit punt is onvoldoende expertise voorhanden. Wel zijn enkele zaken te noemen waarmee gerekend moet worden ⁴⁹.

Om te beginnen dient de gemeente helder en zakelijk geïnformeerd te worden, zoals eerder werd gesteld. Daarbij is advisering door een deskundige op het terrein van seksueel misbruik onontbeerlijk. Vervolgens zou het een goede zaak zijn wanneer adviseurs of (bij seksueel misbruik begaan door een predikant) interim-pastores beschikbaar zijn om het ingewikkelde proces in een gemeente te begeleiden ⁵⁰. (De Nederlandse Hervormde Kerk kent in het geval van aan aanklacht wegens seksueel misbruik door een predikant het instrument van een bijzondere visitatie, maar een structureler bijdrage aan het herstel van een gemeente lijkt zinvol). Om dat mogelijk te maken dienen fondsen gecreëerd te worden waaruit specifieke scholing (en eventueel aanstelling) bekostigd kunnen worden. Ook is het denkbaar dat in elke regio predikanten worden getraind die, wanneer een collega-predikant bij een aanklacht wegens seksueel misbruik betrokken is, door de eigen gemeente worden vrijgesteld om bijvoorbeeld maandelijks in de zustergemeente voor te gaan en enkele dagdelen per maand aan de begeleiding van die gemeente te kunnen besteden.

⁴⁹. N. Friberg (red.), D.K. Haskin, H. Hopkins, N. Hopkins en M. Laaser (1995) *Restoring the soul of a church. Healing congregations wounded by clergy sexual misconduct*. Collegeville (MN): Liturgical Press.

⁵⁰. Hier kan onder meer gewezen worden op de SMPR.

Voor de pastorale begeleiding van slachtoffer, dader en gemeente (en feitelijk ook voor de partners / gezinnen van dader en slachtoffer) is het van belang afzonderlijke begeleiders of vertrouwenspersonen aan te wijzen. Op die manier kan de zorg voor alle betrokkenen gewaarborgd worden. Voor de afstemming en ter voorkoming van verdere beschadiging van het slachtoffer of de gemeente is het nodig dat deze begeleiders of vertrouwenspersonen regelmatig communiceren, liefst onder leiding van een deskundige externe 'case manager'.

MENSEN MET EEN PEDOFIELE GERICHTHEID

De pastorale zorg voor mensen met een pedofiele gerichtheid verdient aparte aandacht. Om te beginnen is al duidelijk gemaakt dat we hierbij alleen spreken over hen die geen seksuele handelingen plegen met kinderen (doen zij dit wel, dan geldt voor hen wat over daders geschreven is)

Juist in een tijd waarin seksueel misbruik breed de aandacht vraagt, bestaat het gevaar dat mensen die worstelen met een pedofiele gerichtheid zodanig gestigmatiseerd worden dat zij geen (pastorale) zorg durven vragen of ontvangen. Het probleem daarbij is dat zij ook niet bijgestaan worden in het kanaliseren en hanteren van hun gevoelens⁵¹. Daardoor kan het risico dat zij tot seksueel misbruik komen toenemen. Ook kunnen zij zelf zozeer in geestelijke nood geraken dat het leven ondraaglijk wordt.

Voor de zorg aan mensen met een pedofiele gerichtheid is het van het grootste belang dat er maximale helderheid is over grenzen aan intimiteit. De onderscheidingen zoals die in deze nota gemaakt zijn kunnen daarbij helpen. In de pastorale zorg dient oog te zijn voor de subtiele mechanismen van machtsverschil, relationeel overwicht, loyaliteit en de gemakkelijk te manipuleren behoefte van kinderen aan genegenheid en nabijheid. Er is behoefte aan meer deskundigheid om te leren onderscheiden tussen de innerlijke processen bij mensen met een pedofiele gerichtheid, en de rationalisaties die daders van seksueel misbruik hanteren.

Vanwege het lastige dilemma dat zorg voor mensen met een pedofiele gerichtheid nooit ten koste mag gaan van de bescherming van kinderen en het dreigende taboe op pedofilie, is het te overwegen juist voor deze groep mogelijkheden tot anoniem pastoraat te versterken.

Ambtsgeheim

Hoewel enigszins buiten de orde van deze paragrafen, is het gewenst aandacht te geven aan het thema 'ambtsgeheim'. Dit geldt voor pastoraat aan alle betrokkenen. De pastor die in een vertrouwelijk gesprek informatie krijgt over seksueel misbruik komt vaak voor een dilemma te staan. Er moet dan een afweging gemaakt worden tussen het bewaren van de vertrouwelijkheid en het doorbreken van het zwijgen.

Wanneer het gaat om actueel en voortgaand seksueel misbruik, zal deze afweging primair dienen uit te vallen in de richting van een beëindigen van het misbruik. Het aanspreken van de dader biedt meestal geen adequate oplossing. Een mogelijke weg in dit geval is het benaderen of consulteren van het Bureau VertrouwensArtsen.

Bij voormalig seksueel misbruik ligt de noodzaak om in te grijpen op een ander vlak. Bij deze afweging speelt naast het belang van de vertrouwelijkheid het risico als pastor

⁵¹. H. Visser, *a.w.*

deel uit te maken van een systeem dat op zwijgen is gebaseerd. Zowel daders als slachtoffers kunnen de indruk wekken belang te hebben bij het zwijgen. Dit zwijgen is echter onderdeel van de traumatiserende doorwerking van het misbruik.

Een verder probleem is dat doorbreken van het zwijgen om pastorale redenen ook gevolgen kan hebben in het juridische traject. Dit is een punt dat verdere doordinking verdient. Er is behoefte aan meer duidelijkheid over de gevolgen van zowel het vasthouden aan het ambtsgeheim, als van het doorbreken van het zwijgen. Die gevolgen betreffen de pastor, de betrokkenen en de gemeente. Ook is het van belang na te gaan of en hoe er sprake is van meldplicht.

Zolang in deze vragen onvoldoende duidelijkheid bestaat is het van het grootste belang bij deze afweging (eventueel anoniem) advies in te winnen bij deskundigen.

Literatuur

De literatuur in dit overzicht is geordend naar thematiek. Alleen titels die voor direct betrokkenen en geïnteresseerden goed toegankelijk zijn, zijn opgenomen. Een beknopte lijst van wetenschappelijke literatuur kan worden verschaft.

Omvang en gevolgen van seksueel misbruik

Maria B. (1988) *De gebavende boom*. Delft: Meinema.

J.L. Herman (1996⁵) *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Pastorale hulp aan slachtoffers van seksueel misbruik

A. Barnhoorn en J. van Breemen (1990 red.) *Pastoraat en incest. Het zwijgen doorbreken*. Hilversum

W. van Hoeve-de Jager (1994) *Pastoraat en incest*. Gorinchem: Narratio.

Specifiek: mannelijke slachtoffers

J. van den Broek (1991) *Er zijn geen namen voor. Jongens als slachtoffer van seksueel misbruik*. Baarn: Ambo.

S. Dijkstra (1996) *Bij stukjes en beetjes. Mannen die als kind seksueel misbruikt zijn*. Utrecht: Transact.

Specifiek: daders

J.C. Borst (1996) *Verraden vertrouwen. Pastoraat aan incestdaders en -slachtoffers*. Leiden: Groen.

A. Imbens (1991) *Nu dan, mijn broeder, spreek erover*. Amsterdam: An Dekker

Verband tussen seksueel misbruik en geloof

- A. Imbens en I. Jonker (1991³) *Godsdienst en incest*. Amsterdam: An Dekker.
- R. Molenaar (1994) *Goed mijn zuster, spreken zal ik. Over seksueel geweld, schuld en pastoraat*. Kampen: Kok.

Seksueel misbruik in pastorale (en hulpverlenings-)relaties; begeleiding van gemeente.

- G. van Dam en M. Eitjes (1994) *Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen. Over seksueel misbruik door pastores*. Zoetermeer: Meinema
- I. van Keulen en J. van der Werf (1998) *Seksueel misbruik in pastorale relaties. Handreiking voor het pastoraat nr. 30*. Leusden: Samenwerkingsorgaan voor het pastoraat.